

A városlódi kőedénygyár (1866—1950)

A Bakony-széli község — Városlőd — a reformkor esztendeiben, amikor a kőedénykészítés meghonosodott, lélekszámban nagyobb, mint Herend. Egy 1847-ben készült statisztikai kimutatás szerint a lakosság száma 1892, döntő többségük német. Az összeíró mindössze 292 lakóházzal tesz említést, ami a korabeli viszonyokhoz mérten elég zsúfoltságot árul el. — Nem egészen egy évszázad múltával sem változott nagyot a község szociográfiai képe. Emelkedett ugyan a lakosság száma, de még az 1920-as időkben is döntő többségük németnek vallotta magát és általános volt a kétnyelvűség. A közeli Kislőd, Csehbánya lakosai is kapcsolatban voltak a gyárral, de azok népességi statisztikája sem mutat különösebb eltérést a városlóditól.

A porcelán- és kőedénykészítő manufaktúra első időszakát Mihalik Sándor dolgozta fel.¹ Tanulmányában elsősorban a porcelángyártás kérdéseivel foglalkozott behatóbban. A ma még fennálló kutatási nehézségek nem teszik lehetővé számunkra, hogy a gyár egész történetét tanulmányunkban közreadjuk, így csak a pápai Mayer család több mint nyolc évtizedes és az azt követő részvénytársaság korszakát dolgoztuk fel.

I.

A városlódi kőedénygyárnak új korszaka kezdődött az 1866-dik esztendővel, amikor az ifjabb Mayer György pápai üzemét megszüntetve Városlődre telepedett és ott folytatta az edénykészítést. Korábbi üzemének felszerelését is oda szállította, ami némi változást idézett elő a szerény és kezdetleges, még reformkori állapotokat tükröző termelési eszközökkel szemben. A kiegyezést megelőző esztendők bizonyos társadalmi megnyugvást kereső légköre a gazdasági viszonyokra is hatást gyakorolt. Ekkor még nem nyert megoldást az évtizedek óta húzódozó politikai probléma, de nem került előtérbe az ipar általános fejlesztése sem. Minden társadalmi erőt az elsődleges politikai és államhatalmi kérdések rendezésére összpontosítottak, mind az ellenzékiek, mind a mérsékelt haladók, a békés megoldást keresők, végső soron a kiegyezést szorgalmazók egyaránt. Az országot érintő alapvető kérdések felső szinten történő nyugvópontonra helyezése közvetlenül nem érintette a városlódi kőedénykészítést. A későbbi évtizedekben különösen a kedvezőtlen vámtételek alkalmazása működésére, edényeinek értékesítésére hatással volt, mint ahogy a hazai művészi kerámiaiparra, és szélesebb körben az agyagiparra is.

A gyár állapotára és termelésére évtizedeken keresztül szinte kizárólagosan a kereskedelmi és iparkamarai jelentések adatai szolgálnak forrásul. A Mayer előtti esztendők helyzetével történő összevetés ugyan némi előrelépést mutat, de még a pápai gyár felszerelésével is csak manufaktúrális termelésről és nem mint gyárról alakíthatunk véleményt. Az edénykészí-

tés alakulását a szabadságharc utáni esztendők ízlésváltása is érzékenyen befolyásolta. Egyik jelzőjének tekintjük, hogy az üzemben az első években mindössze öt festőt alkalmaznak és egy fazekast (edénykorongos), valamint két égetőt a tizenöt közönséges napszámos mellett; akik agyagásással, fakitermeléssel, és a különböző szállításokkal foglalkoztak. A három-esztendei időszakot felölelő (1866—1869) jelentés a felszerelési tárgyak közül csak a korongokat említi, valamint azt, hogy az évi termelés a különféle edényekben összesen 25 000 forint értékű.² Figyelmet érdemlő azon megállapítás, mely szerint nemcsak a tűzifát, de az edénygyártáshoz szükséges nyersanyagokat is a környékről szerzi be a vállalkozó. Számos adat bizonyítja, hogy a pápai gyárba is szállítanak különböző agyagokat már évtizedekkel korábban a városlódi határból. Egyik indítéka lehetett ez Mayer, Pápáról Városlődre településének is. Az edények között egyre nagyobb mennyiségben előforduló étkezési készletek és különböző díszítésű — egyedi jellegű — dísztányérok, ebben az időszakban még stílusos vonatkozásban szerves egységet képeznek a hazai kőedénystílussal, különösen a borsodi és zempléni vidékek manufaktú-

1. Leveses tányér, jegy: nincs, Városlőd (?) Ø=23 cm. Sashegyi gyűjt. Bp.
1. Suppenteller, Signum: — Városlőd (?) Ø=23 cm. Sashegyi-Sammlung, Bp.
1. Assiette creuse, non marquée, Városlőd (?) Ø=23 cm — Coll. Sashegyi, Budapest.
1. Глубокая тарелка, без марки. Варошлөд (?) Ø=23 см. Собрание Шашехи, Будапешт.

2. Leveses tányér, jegy: VÁROSLÓD $\varnothing=23,5$ cm. Sashegyi gyűjt. Bp.
2. Suppenteller, Signum: VÁROSLÓD, $\varnothing=23,5$ cm. Sashegyi-Sammlung, Bp.
2. Assiette creuse, marquée: VÁROSLÓD $\varnothing=23,5$ cm, Coll. Sashegyi, Bp.
2. Глубокая тарелка, марка: VÁROSLÓD $\varnothing=23,5$ см. Собрание Шашехи, Будапешт.

ráinak díszítményeivel. A máz feletti, majd máz alatti festésű népies rózsás díszítmények gazdag változatait; purpur-kék-zöld-sárga színösszeállításban egyaránt alkalmazták. Az edények tartósságában a környék kerámia célokra kitűnően alkalmas és könnyen feldolgozható agyagok jelentős szerepet játszottak, minek következménye, hogy egyre nagyobb kereslet nyilvánult meg azok iránt. A városlódi termékek még a pesti piacokra is eljutottak, ahol gyári lerakat működik ebben az időben. Az érdeklődés fokozódásának előidézője nemcsak a falusi és kisvárosi rétegek igényének és vásárlási lehetőségének megnövekedése, hanem az is, hogy Mayer újabb vállalkozásával megszűnt saját korábbi pápai gyára és azután a Dunántúlon népies díszítésű kőedényeket csak Városlódon készítenek.

Korábbi dunántúli műhelyek mint a kőszegi, tatai, herendi, bakonybéli és végül az idézett pápai vállalkozások a reformkorban, vagy a szabadságharc utáni években vettek részt többnyire csekély termelésükkel az akkori polgárság edényigényeinek kielégítésében. Ezek ellenére is csak szerény eredménynek tekinthetjük az évi 25 000 forintot kitevő termelést, amely az ország össztermelésének csak elenyésző hányada. A következő évtizedekben, de még az 1880-as esztendők elején is hasonló a helyzet mind az edénykészítés, mind a művészi megjelenítés, valamint a gyár felszerelése tekintetében. Egyidőben a hazai művészi kerámiagyártásban is egyre nagyobb mértékben tapasztalható az általános gazdasági pangás, amiről a kamarai jelentések és gazdasági statisztikai kimutatások egyaránt aggodalommal emlékeznek meg. A hazai kapitalizmus fejlődésének bonyolult szövevényei között az alapjaiban manufaktúrális rendszerű műhelyekben ugyan valamivel kedvezőbb volt a helyzet, így a városlódi kőedénygyár is, ha szerény keretek között, de folyamatosan dolgozott. A nagyon alacsony szintű termelési állapotokra jellemző ismét néhány statisztikai adat, amely az 1876-os gyárbeli viszonyokat szemlélteti. A folyó évben 1 segéd, 7 nő és 3 gyermek foglalkoztatásáról ad számot a soproni kamarai jelentés.³ Ugyancsak a fentiekben ismeretes, hogy a vállalkozó összesen 37 forint jövedelemadót fizetett egész esztendőre. Az első évtized a Mayer György tulajdonában levő kőedénygyár életében össz-

szességében alig jelentett változást a *Magyar Mihály* (kb. 1851—1866) időszakához mérten. A termelés mennyiségére és milyenségére nem állnak rendelkezésünkre adatok, de a csekély létszám és a jövedelemadó alacsony összege inkább a lassú pangás, mint sem a gyorsabb ütemű fejlődés kifejezői. Szükségtelen az országos statisztikák idevonatkozó bőséges adattárából idézni, hazai gyáraink állapotáról, mert az évtizedekben is igen jelentős mennyiségű agyagáru, közte kőedény és selejtes porcelán került behozatalra a birodalom országai közül, elsősorban Csehországból és Ausztriából. Viszonyainkra elegendő jellemzőnek tekintjük, hogy a Dunántúlon ez az egyetlen gyár, amely működik és edényeinek nagyobb részét az akkori közlekedési lehetőségek miatt inkább a környéken értékesítette. Az olcsó külföldi edényáru pedig a kitűnő dunai vízi úton minimális költséggel jutott az ország központjába, az egyre nagyobb kereskedelmi forgalmat lebonyolító Budapestre.

A hazai iparművészet általános helyzetének vizsgálata és az iparfejlesztés kérdései a reformkor óta nem kerültek előtérbe a kormányzat részéről. A Back-korszak esztendei után a ki-egyeztetést előkészítő időszak, az azt követő évtizedekben vált csak központi kérdéssé az ipari elmaradottság felszámolása, majd fejlesztése. Ennek az egész társadalmat érintő problémának megoldásában jelentős szerepet vállalt az Iparegyesület, amely a Kossuth-féle Országos Iparegyesület és a Védegyesület utódjaként működő szervezet volt. A *Magyar Ipar* c. folyóiratán keresztül, nemcsak folyamatos tájékoztatást adott hazai iparunk állapotáról, de felvetette — amennyire a kormányzat azt lehetővé tette — az iparfejlesztés legégetőbb kérdéseit; az ipar állami támogatását és a monarchián belül kialakult rendkívül hátrányos vámhelyzet rendezését. Az egyesület általánosan ipart támogató tevékenysége között témánkkal kapcsolatban említésre méltó a kiállítások szervezése, pályázatok kiírása, az elért ipari eredmények díjazása, valamint a hazai ipar fokozott propagandája a külföldivel szemben. A reformkori iparegyesületi kiállítások sorozata⁴ a szabadságharc után évtizedekre megszakadt és csak az 1870-

3. Leveses tányér, jegy: MAYER, VÁROSLÓD $\varnothing=23$ cm. Sashegyi gyűjt. Bp.
3. Suppenteller, Signum: MAYER, VÁROSLÓD, $\varnothing=23$ cm. Sashegyi-Sammlung, Bp.
3. Assiette creuse, marquée: MAYER, VÁROSLÓD $\varnothing=23$ cm, Coll. Sashegyi, Bp.
3. Глубокая тарелка, марка: MAYER, VÁROSLÓD $\varnothing=23$ см. Собрание Шашехи, Будапешт.

es években indult meg újból, előbb helyi kezdeményezésre vármegyei szinten, majd éppen az Iparegyesület támogatásával az országos tárlatok sora is elkezdődött. Ezek között említhetjük az 1877-ben megrendezésre kerülő Veszprémi Munkakiállítás, ahol a IV. osztályban gyárunk is részt vett.⁵ Ebben az időben még Városlődön Mayer György tulajdonában működik, a kőedénygyár, a díjazott, viszont fia, *Mayer Béla*, aki az edények készítése területén elért haladásáért kap elismerő okmányt. A tárlat megyei jellege és az a tény, hogy ott az ipar, az iparművészet és a mezőgazdaság a legszélesebb körben volt képviselve, csak az általános fejlődés propagandáját szolgálta — és pl. nem hasonlítható a korábban megrendezett székesfehérvári kiállításához. Célkitűzésére jellemző, hogy díjakat nem adtak, valamennyi kiállító anyagát csak oklevéllel ismerték el. Valószínű, hogy a bemutató vegyes mezőgazdasági és ipari jellege, valamint lokális érdeklődés következménye, hogy az akkor már világszerte ismert, néhány kilométerre fekvő *Herendi Porcelángyár* nem vett részt azon. A megyei seregszempléről nem ismeretes katalógus, így nem állapíthatjuk meg, hogy milyenek voltak az ott bemutatott városlődi edények és mit jelentett a hivatalos közleményben a „haladást és törekvést tanúsító...” minden bizonyíték nélkül megállapítás. Egyszerű asztali edényekről és néhány díszvázáról, díszlátról lehetett szó, amit ez alkalomra a gyár főfestője, a sziléziai származású *Rössner Gusztáv*⁶ díszített virágaival, növényi motívumaival és stilizált háziszárnyasokkal. A veszprémi Bakonyi Múzeum gyűjteményében levő városlődi díszkulcs (ltsz: 66. 69. 1.) és dísztál (ltsz: 53. 4. 21.) olyan reprezentatív darabok, (4., 5. sz. képek) amelyek feltétlen kiállítás alkalmából készülhettek. Festett kompozíciójuk, a kakas és tyúk összeállítás is szokatlan. A fentiekben kívül mindössze egy kisebb dísztál ismeretes, az előbbiekkal azonos ábrázolásban.⁷ Az erősen stilizált, de mégis a naturalizmus eszközeivel ható háziszárnyasok, tölgyfaleveles ág, fűvestalaj, deszka palánk, inkább a dekoratív képi kifejezés körébe tartozó, mint akár a hagyományosnak nevezhető népies kőedény-készítmények, vagy a Zsolnay-féle stilizált keleti motívumokkal ötvözött magyaros ornamentelek. Az edények azonos jegye: *MAYER G. VÁROSLÖD* is olyan irányú követ-

4. Díszkulcs, jegy: *MAYER G., VÁROSLÖD M=40 cm. VBM ltsz: 66.69.1.1.*
4. Dekoratives Trinkgefäß (Kulatsch), Signum: *MAYER G., VÁROSLÖD H.=40 cm. VBM Invnr.: 66.69.1.1.*
4. Gourde ornamentale, marquée: *MAYER G., VÁROSLÖD H.=40 cm, VBM, No 66.69.1.1.*
4. Декоративная фляга, марка: *MAYER G, VÁROSLÖD M=40 см. ВБМ инв. н.: 66. 69. 1. 1.*

LANG és MAYER
VÁROSLÖD

1884 - 1898.

MAYER BÉLA
VÁROSLÖD

Kb. 1898 - 1927

MAYER G
VÁROSLÖD

1866 - 1884

Kb. 1898 - 1927

MAYER
VÁROSLÖD

1866 - 1884.

1846 HUNGARIA

VÁROSLÖD

Kb. 1839-1849.

VÁROSLÖD

Kb. 1845 - 1950

keztetések levonására vezetnek éppen a veszprémi kiállítással kapcsolatban, hogy ezek az edények arra az alkalomra készülhettek. Ilyen festési modorú kőedények a több esztendeje végzett kutatás során nem kerültek elő, feltehetően más alkalommal nem is készültek hasonló egyedi jellegű figurális díszítmények. A mester meghatározásával kapcsolatban felvetődik abban az időben még két festő, akik a gyárban dolgoztak: A düsseldorfi születésű *Wankün Péter Antal* és a feltehetően ugyancsak külföldi származású, vagy iskolázottságú *Karl Sebestyén*,⁸ mégis Rössner festővel hozhatjuk kapcsolatba a kiállításra készített tárgyakat. Neve már 1861-ben szerepel mint „pictor” először a gyár dolgozói között, és ott közel harminc esztendeig vezető szerepet tölt be. Az 1880-as évek elejétől kőedénygyári főfelügyelőként, 1889-től gyári munkavezetőként említik az anyakönyvi bejegyzések. A hazai kőedénygyárakban dolgozó festők, sem a XIX. század első felében, sem a későbbi évtizedekben — kis kivételtől eltekintve — a kerámiaiparban bevett szokás szerint nem látták el névjegyükkal az általuk festett tárgyakat, így feltételezéseinket Rössner kiemelkedő tevékenységére utaló adatokból és munkaköréből következtethetjük a díszesedényekkel kapcsolatban.

A gyűjteményekben levő edények egy-egy darabtól eltekintve nem datáltak, a kor meghatározásánál a benyomott gyári jegyre támaszkodhatunk, ami a század közepétől már másodlagos bizonyítéknak tekinthető.

A városlődi kőedénygyár védjegyei.

Marken der Steingutfabrik von Városlőd.

Les marques de la grèserie de Városlőd.

Заводские марки (знаки) фаянсового завода в г. Варошлөд.

5. Disztál, jegy: MAYER G., VÁROSLÓD $\varnothing$ = 34 cm. VBM ltsz: 53. 4.21.
5. Prunkschüssel, Signum: MAYER G., VÁROSLÓD $\varnothing$ = 34 cm. VBM, Invnr.: 53.4.21.

5. Plat ornamental, marquée: MAYER G., VÁROSLÓD $\varnothing$ = 34 cm, VBM, No 53.4.21.

5. Декоративное блюдо, марка: MAYER G, VÁROSLÓD $\varnothing$ = 34 см, ВБМ инв. н.: 53. 4. 21.

Hazai kőedénygyáraink a reformkorban általában a helység nevét használták mint jegyet, amit a nyersanyagba bélyegeztek. Kivételt képeztek azok a gyárak, amelyek kiváltsággal rendelkeztek, azoknál lehetőség nyílt a címer, a tulajdonos, vagy más jel jegyként való felhasználására. A XIX. század második felében ez a kötöttség is megszűnik és a vállalkozók saját maguk alakítják ki jegyeiket. A városlódi kőedénygyár általunk feldolgozott időszakára már az utóbbiak vonatkoznak. A jegyek kronológiai rendben előbb: MAYER GYÖRGY vagy MAYER G VÁROSLÓD, majd LÁNG ÉS MAYER VÁROSLÓD a legismertebb szövegek, amelyek különböző elhelyezéséből komponálódott a jegy. Egyetlen rajzos jegy ismert, amely kétfüles váza kontúrvonal-rajzból és alatta VÁROSLÓD szövegből áll. A Mayer Béla idejében használt magyar korona rajz és MAYER BÉLA VÁROSLÓD felirat csak ritkán fordul elő. A XIX. század utolsó harmadában, amikor a gyár a Mayer család tagjainak kezében van, gyakran válogatás nélkül használják a különböző korú és típusú bélyegeket az edények jelzésére. Ez megnehezíti azok időrendi szétválasztását és az egyes korszakok zárt elhatárolását.

Feltétlenül számolnunk kell azzal a ténnyel, hogy azokban az évtizedekben nemcsak Városlódon, de Apátfalván,⁹ Miskolcon, Hollóházán és a hazai kőedénygyárakban külföldi fes-

tőket, gyakran még edénykészítőket is foglalkoztattak. Ennek ellenére nem beszélhetünk csehországi, vagy sziléziai, ausztriai díszítő stílus érvényesüléséről, inkább csak annak esetenként kimutatható, többszörös áttételű távoli hatásáról, mint pl. a XIX. század eleji biedermeier művészetet idéző purpur bécsi-rózsa motívumok átvételéről. Ez olyan értelemben természetesen fogható fel, amennyiben a külföldi üzemekben tanuló és egy ideig ott dolgozó, vagy vándorló festők tevékenységéről van szó, de nem hagyható figyelmen kívül az a nagy mennyiségű edényexport sem, amit elsősorban a kőedény és porcelángyártásban eredményesebb fejlődést elért Csehország és Ausztria irányított a hazai piacokra. Edényeik kizárólag a magyarországi lakosság alsóbb rétegeinek szükségletét célozták, részben már korábban alkalmazkodtak az itteni népi ízlésvilághoz, művészeti hagyományhoz, amely a gazdagon díszített, festett és faragott bútorok, hímzett és szövött viseleti darabok készítésében és használatában megmutatkozott — a széles néprétegek milliói között. Számos olyan kőedény tárgy bizonyítja múzeumi gyűjteményekben azt, hogy a wilhelmsburgi, az altróhlai *Nowotny*, vagy a bécsi *Hardtmuth L.* gyárak évtizedeken keresztül, még a XX. század elején is magyar nyelvű feliratos és népies kézfestésű kőedény tányérokat készítettek nagy tömegben a falusi vásárlóink számára.

Az évtized végén a városlódi gyár fejlődésében gyorsulás és némi virágzás tapasztalható. A lassú ütemű iparosodás a falusi és vidéki életben bekövetkezett változások pozitívan jelentkeztek a termelésben is. Az évekig tartó pangás megszűnését fedezhetjük fel abban, hogy az évi termelés 1878-ban már 30 ezer forintra tehető, de ugyanakkor a foglalkoztatottak száma nem haladja meg a hatvanas éveket.¹⁰ A készített edények értékének ilyen csekély emelkedése is jelentős, mert ezzel a városlódi kőedények elterjedésére is nagyobb lehetőség nyílt. Ekkor már a termékek jelentékeny hányadát első sorban Budapesten, Sopronban és Győrött értékesítik lerakataikon keresztül, míg a többit Veszprém és Fejér megyékben. Nem meglepőek az adatok a Mayer-féle gyárból az 1879-es évi soproni kamarai jelentésben. Bár ez a jelentés az évi termelést az előzőnél óvatosabban 25–30 ezer forint összegben említi, a dolgozók számát a tulajdonos közlése alapján a következőkben ismerteti: „In der Fabrik des G. Mayer in Városlőd werden 16 Dreher und Mahler, 10 Brenner und andere Hilfsarbeiter, 4 Holzhauer und 10 weibliche Personen, Zusammen 40 Arbeiter beschäftigt.”¹¹ Az adatok ilyen tekintetben nemcsak hitelt érdemlőek, hanem a kapitalizmus térhódításának állapotát is mutatják elsősorban a viszonylag nagyszámú olcsóbéru női munkaerő foglalkoztatásával. Bizonyos, hogy a fiatal lányok és asszonyok munkaereje alacsonyabb bérrel került megváltásra, mint a szakképzett, vagy akár a napszámos férfiaké. A sommázottan közölt havi keresetek 8, 6, 4 és 2,50 forintban való megjelölését, ha azonosnak tekintjük a valóban kifizetett bérekkel, akkor is a napszámosnők alig egyharmadát kaphatják a férfiak keresetének. A gyárban dolgozók adatainak megállapításához ebből az időből egyedüli forrásnak továbbra is a felekezeti anyakönyveket tekinthetjük, mint azt már más alkalommal is megjegyeztük. Adatainkat ebben a vonatkozásban csak megközelítőleg tekinthetjük számszerűségében teljesnek, mert azokról, akik rövidebb ideig dolgoztak a gyárban, még ilyen adat sem maradt fenn. Azonban a fentiek bizonyításához hivatkozunk hiteles anyakönyvi bejegyzésre, mely szerint pl. *Kungl Rozália* és *Steinmayer Rozália*¹² gyári napszámos lány megjelöléssel szerepelnek.

Későbbi években nevük ismételtelen előfordul, mint a gyárban dolgozó munkások feleségé. Valószínű, hogy az anyakönyvekben *napszámosnő* foglalkozás megjelölésű személyek is a gyárban dolgoztak, de csak azokat vettük tekintetbe, akiknél kifejezetten a kőedénygyárra való utalás is szerepelt.

A fejlődést mutató számok valóban egy virágzás kezdetét jelentik, amely a városlódi kőedénygyártás tekintetében az egész községre is kihatott. Az úgyszólván teljes egészében német ajkú lakosság művelődési történetéhez tartozó adalék, hogy a helyi tanító Stangl Sándor kezdeményezésére és Mayer György kőedénygyáros támogatása és elnöksége mellett létrehozott dalárda — ünnepélyes alkalmakkor — magyar szövegű énekeket ad elő.¹³ Az egyre terebélyesedő Mayer család tagjai az ilyen jellegű támogatásokon kívül részt vesznek a község különböző társadalmi rendezvényein. A patriarchális módszerekkel vezetett manufaktúrában a tulajdonos és munkásai életkörülményei, ha eltérőek is voltak az anyagiak megszerzésében és lehetőségeiben, magában a mindennapi élet eseményeiben a bakonyi kis községben, amelynek létszáma alig érte el a kétezret, sok tekintetben azonosak voltak.

6. Ajándék váza, jegy: Georg Mayer Városlőd 4/11. 1879 (kék mázalatti kézírással) M=41,5 cm. VBM ltsz: 53.9.12.

6. Geschenkvase, Signum: Georg Mayer Városlőd 4/11. 1879 (blaue Handschrift unter der Glasur) H.=41,5 cm. VBM, Invnr.: 53.9.12.

6. Vase décoratif, marqué: GEORG MAYER VÁROSLÖD, 4/11. 1879 (écriture sous vernis bleu) H.=41,5 cm, VBM, No 53.9.12.

6. Ваза, марка: Georg Mayer, Városlőd 4/11. 1879 (ручная подпись под синюю глазурь) M=41,5 см. ВБМ инв. н.: 52.9.12.

A társadalmi viszonyokat és a gyár helyzetét tükrözik a fenti állapotok. Szükséges azonban mélyebbre tekinteni ebben a kérdésben és éppen a kvalifikált gyári munkások „megbecsültebb” helyzetét is vizsgálni. A havi fizetések csak akkor adnak világos képet számunkra, ha azokat összegezzük az évi termeléshez viszonyítjuk. Az évi termelési átlagot, ha 24 000 forintban állapítjuk meg, akkor a kifizetett munkabéreket maximálisan 2 400 forintra tehetjük, így a manufaktúrális jellegű termelésben is a kapitalizmusra jellemző igen magasfokú kizsákmányolást fedezhetjük fel.

Az 1880-as esztendő elején még nem tapasztalhatunk sem a felhasznált anyag minőségében, sem az edények formai felfogása díszítésében az előzőkhöz mérten figyelmet érdemlő változást. Annyiban történik csak előrelépés, hogy az edénykészletek mellett mosdószerkezet (mosdótál, kancsó, szappantartó), korsókat, fazekakat, köcsögöket, bögréket és kályhacsempéket is készítenek. (21., 23., 24. sz. képek.) Az ilyenek

8. Kávés kanna, jegy: MAYER G., VÁROSLÓD M=19,5 cm. VBM ltsz.: 57.168.1.
 8. Kaffeekanne, Signum: MAYER G., VÁROSLÓD H.=19,5 cm. VBM, Invnr.: 57.168.1.
 8. Cafetière, marquée: MAYER G., VÁROSLÓD H.=19,5 cm. VBM, No 57.168.1.
 8. Кофейник, марка: MAYER, VÁROSLÓD M=19,5 см. ВБМ инв. н.: 57.168.1.

iránti kereslet igen szerénynek mondható, mert a gyár ezekből a tárgyakból 10–14% engedményt adott a vásárlóinak, ami egyáltalán nem tekinthető jelentéktelennek. A termelés folyamatos emelkedésének bőven voltak akadályai, amelyeket csak fokozott a hazai piacokra egyre nagyobb mennyiségben beszállított selejtes cseh porcelán, amely gyakran még a hazai köedénynél is olcsóbban került eladásra. A használhatóság tekintetében kétséget kizáróan a porcelán célszerűbb, más kérdésnek tartjuk annak formai milyenségét, a selejthez alkalmazkodó olcsó vásári festését. Olyan tényező ez, melyet a hagyományos népies díszítéseket kedvelő, a hazai ipart támogató falusi közönség, elsősorban a magyar lakosságú vidékek anyagi körülményei miatt sem hagyhatunk figyelmen kívül. Ha ezt a magatartást a századvégi évtizedekben a hazai iparművészet iránt országos és társadalmi méretekben megnyilvánuló közönynek tekintjük, akkor világossá válhat, nemcsak a városlódi köedénygyár évtizedekig tartó ilyen nehéz helyzete, de valamennyi működő köedénygyár küzdelme is a fennmaradásáért.

7. Kulacs, jegy: MAYER G., VÁROSLÓD M=22,5 cm. VBM ltsz.: 53.9.3
 7. Trinkgefäß (Kulatsch), Signum: MAYER G., VÁROSLÓD H.=22,5 cm. VBM, Invnr.: 53.9.3.
 7. Gourde, marquée: MAYER G., VÁROSLÓD, H.=5 cm VBM, No 53.9.3.
 7. Фляга, марка: MAYER, VÁROSLÓD M=22,5 см. ВБМ инв. н.: 53.9.3.

9. Perc kulacs, jegy: LÁNG ÉS MAYER, VÁROSLÓD M=30,5 cm. VBM ltsz.: 53.9.5.
 9. Brezselförmiges Trinkgefäß (Kulatsch), Signum: LÁNG ÉS MAYER, VÁROSLÓD H.: 30,5 cm. VBM, Invnr.: 53.9.5.
 9. Gourde, marquée: LÁNG ÉS MAYER, VÁROSLÓD H=30 cm, VBM, No 53.9.5.
 9. Фляга, марка: LÁNG ÉS MAYER, VÁROSLÓD M=30,5 см. ВБМ инв. н.: 53.9.5.

II.

A művészi előrehaladás feltétlenül ebben a termelési kategóriában is egy valószínű társadalmi igény jelenlétében jöhet létre, ami a kölcsönös összefüggés törvényszerűsége következtében a mennyiségre pozitívan is hat. A már említett kiállítási sorozathoz tartozott az Iparegyesület évenként megrendezett karácsonyi tárlata is. Ezek közül az 1881-es *kiállítás és vásár* anyagában díszes edénycsoportot képeztek, díszítményükkel kiemelkedtek a különböző városi edények.¹⁴ (7., 8., 9., 10. sz. képek) Az ilyen jellegű, de propagandát is szolgáló rendezvényeken túlmenően a gyár szöveges hirdetései is megjelennek. Szükségessé vált ez a kereskedelmi versenyben, a hazai áruk érdekében. Az edény- és üvegkereskedelmi hirdetések éppen az általuk kínált külföldi porcelánokra és fayencekre hívták fel a figyelmet. A városi Mayer-féle edények hirdetése a hazai művészi kerámia vásárlása irányában a közönség érdeklődésének felkeltését célozza.

Az ipar fejlesztésének előtérbe kerülésekor a kiegyezés utáni évtizedekben társadalmilag is érzékelhetővé vált a sokszorosan törvénybe foglalt függőségi viszony Ausztriával, ami többszörös áttétellel bár, éreztette hatását a műipar és az iparűvészet valamennyi területén. Az Iparegyesület tevékenységében két főirányzatot figyelhetünk meg. Egyik a hazai ipar fokozott támogatása és fejlesztése érdekében kifejtett propaganda a külföldi árukkal szemben. A másik ezzel részben összefüggő, a hazai művészi ipar arculatának problémája. Természetesen az iparművészettől a hazai és nem a külföldi művészet átültetését (formát-díszítést-stílust) igényelték, hanem a magyart, illetve egy a kor felfogására jellemző változatát, a *magyart*. Az 1880-as évektől kezdődően egyre

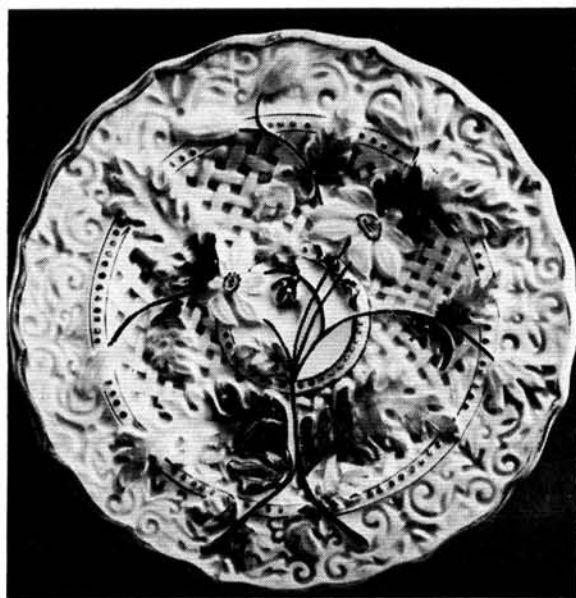

10. Kulacs, jegy: MAYER BÉLA, VÁROSLÓD M=25,5 cm. VBM ltsz.: 57.324.1.

10. Trinkgefäß (Kulatsch), Signum: MAYER BÉLA VÁROSLÓD H=25,5 cm. VBM, Invnr.: 57.324.1.

10. Gourde, marquée: MAYER BÉLA, VÁROSLÓD H=25,5 cm, VBM, No 57.324.1.

10. Фляга, марка: MAYER BÉLA, VÁROSLÓD M=25,5 см. ВБМ инв. н.: 57.324.1.

11. Disztányér, jegy: MAYER, VÁROSLÓD (ovális keretben) Ø=19 cm. VBM ltsz.: 67.2.8.

11. Prunkteller, Signum: MAYER, VÁROSLÓD (ovaler Rahmen) Ø=19 cm. VBM, Invnr.: 67.2.8.

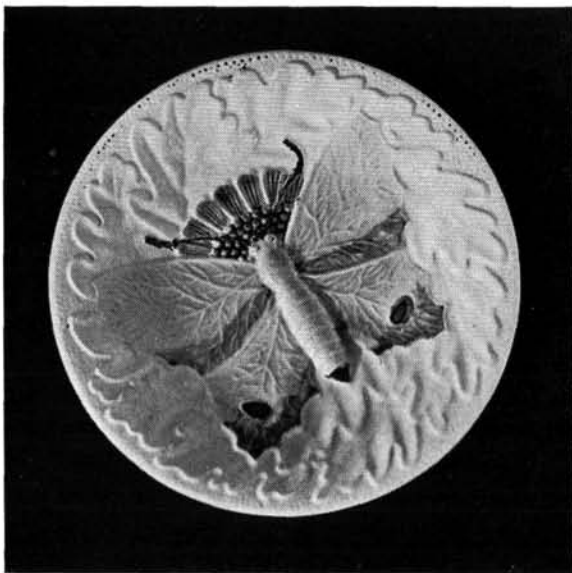
11. Assiette ornamentale, marquée: MAYER, VÁROSLÓD (en cadre ovale), Ø=19 cm, VBM, No. 67.2.8.

11. Декоративная тарелка, марка: MAYER, VÁROSLÓD (в овальной рамке) Ø=19 см. ВБМ инв. н.: 67.2.8.

többen foglalkoznak a Magyar Ipar hasábjain ezzel a kérdéssel és főleg a XVII–XVIII. század főúri viseletének és eszköztárának, iparművészetének ornamentális anyagát állítják a tervezők és műiparosok elé példaképül. Ez a felismerés következménye annak az állapotnak, amely — az európai fejlődéstől eltérően későn — a feudális főúri környezet motívum-kincsének feltámasztásában vélte a magyar díszítőművészet és iparművészet újjászületését. A más országokban is felvetődő nemzeti jelleget a műipari termékeken, a népművészeti motívumok alkalmazását évtizedekkel előbb az oroszok, majd a németek valószínűsítették meg.¹⁵ Míg ezekben az országokban valóban a népművészetből merítették a motívumokat, addig nálunk a régebbi, elsősorban barokk kori főúri textilek mustrájához való visszatérést szorgalmazták. Majd később csak a milleneumi évtizedekben fordulnak a paraszti művészet tanulmányozása irányába, és indul meg egy folyamat, annak az iparművészet valamennyi területén való alkalmazása érdekében. Mayer György időszakában azonban ez még alig érezteti hatását a városi köedényeken.

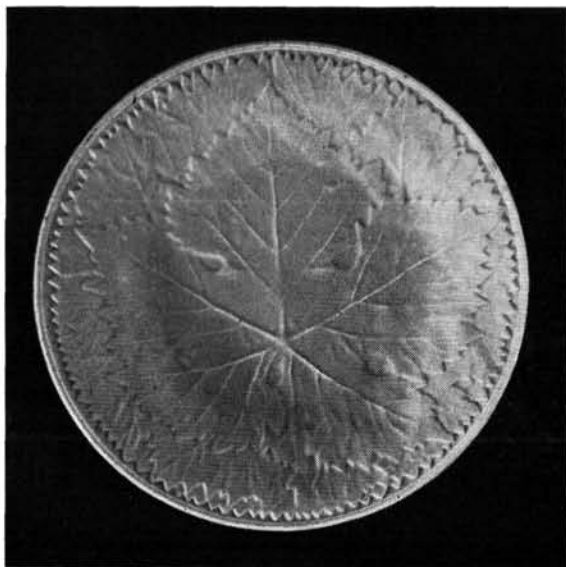
A művészet fellendülésének jeleit tapasztalhatjuk az 1880-as évtized közepén, ami a gyár felszerelésében is fejlődést mutat az előbbi évtizedekhez mérten. Már az is figyelmet érdemlő, hogy ebben az időben a soproni kamarai jelentés röviden összefoglalja a városi gyár korábbi történetét. Előjáróban közli, hogy Mayer György kályha- és köedénygyára a „Lang és Mayer” cég nevet vette fel. A társas viszony mindössze néhány évig állott fenn, inkább az edények értékesítésének jobb lehetőségeit célozta és némi tőkével segítette az egyre elszegényedő Mayer Györgyöt. A század utolsó éveiben ismét visszakérül a gyár a Mayer-család kezébe a társasviszony megszüntével.

Ebben az időszakban már 12 korongon dolgoznak és működik a két kör alakú fafűtéses kemence, amely közül az egyik még a reformkorban épült. Ezek azok az esztendők, amikor az agyagmunkálásra már vízire berendezett gépeket is használnak. A különböző agyagelőkészítő és feldolgozó részlegekben 50–60 munkást foglalkoztatnak, és rajtuk kívül még 12–13 festőt az edények díszítésére. A megnöve-

12. Disztányér, jegy: MAYER BÉLA, VÁROSLÓD Ø=19 cm. Sashegy gyűjt. Bp.
 12. Prunkteller, Signum: MAYER BÉLA, VÁROSLÓD Ø=19 cm. Sashegyi-Sammlung, Bp.
 12. Assiette ornementale, marquée: MAYER BÉLA, VÁROSLÓD Ø=19 cm, Coll. Sashegyi, Bp.
 12. Декоративная тарелка, марка: MAYER BÉLA, VÁROSLÓD Ø=19 см. Собрание Шашехи, Будапешт.

13. Disztányér, jegy: MAYER BÉLA, VÁROSLÓD Ø=19,5 cm. Sashegy gyűjt. Bp.
 13. Prunkteller, Signum: MAYER BÉLA, VÁROSLÓD Ø=19,5 cm. Sashegyi-Sammlung, Bp.
 13. Assiette ornementale, marquée: MAYER BÉLA, VÁROSLÓD Ø=19,5 cm, Coll. Sashegyi, Bp.
 13. Декоративная тарелка, марка: MAYER BÉLA Városlőd Ø 19,5 cm. Коллекция Шашехи, Будапешт.

14. Diszváza, jegy: MAYER, VÁROSLÓD M=45 cm. VBM ltsz: 67.11.1.
 14. Prunkvase, Signum: MAYER, VÁROSLÓD H.=45 cm. VBM, Invnr.: 67.11.1.
 14. Vase décoratif, marquée: MAYER, VÁROSLÓD H=45 cm, VBM No. 67.11.1.
 14. Декоративная ваза, марка: MAYER, VÁROSLÓD M=45 см. ВБМ инв. н.: 67. 11. 1.

kedett létszám és a korszerűbb eszközök alkalmazásának következtében a termelés értéke szinte megkétszereződött és elérte a 45–50 000 forintot.¹⁶ A gyártmányok között a kőedények és kályhák mellett megjelennek a fayence és majolika tárgyak is.

Feltétlen érdeklődésre tarthat számot a városlódi kőedénygyár tevékenységével kapcsolatban az a megállapítás, amely a külföldi, főleg csehországi selejtes fehér porcelán behozatalal is kapcsolatos. A jelentések a gyárral kapcsolatban 1885-ben az alábbiakat közlik: „Ezenkívül ezen gyár évenként kisebb mennyiségű közönséges porcelánt is hoz be Morvaországból, melyet saját festőműhelyében festet s másodszori égetés után forgalomba bocsát”. Bármilyen csekély mennyiségű is a porcelán, amit a városlódi festők díszítettek, bizonyítója nemcsak kőedényfestők, hanem a finomabb porcelánfestéshez értők jelenlétének, valamint olyan kemencének, amely alkalmas festett porcelán égetésére. A pesti Láng porcelánkereskedővel való társulás egyik alapkérdése a fentiek

kívül, hogy a társas viszonyban megoldódott nemcsak a kö-edény, hanem a festett porcelánok olcsóbb beszerzése, illetve azoknak a budapesti boltban történő értékesítése. Csányi Károly kerámiatörténetében közölt városlódi jelzésű festett porcelán jegyet a társas viszony idejéből. Ebben az évtizedben a herendi gyár termelésének erős visszaesése következettben is az ún. porcelánfestészet egyre nagyobb szerephez jutott, elsősorban Budapesten az olcsóbb külföldi tárgyakon, de elterjedt a Herend körüli községekben is az ottani selejtes edények felhasználásával. A herendi és külföldi porcelánok ilyen módon való díszítése követte az ún. *herendi genre-t*, azonban attól kissé különbözni kellett, mert az utánzás, a hamisítás, hitelrontásnak volt minősíthető. Más irányban tevékenykedtek az amatőrök, vagy dilettánsok, akik külföldi porcelánon, népies textil, táblakép, levelezőlap stb. díszítményeket, kompozíciókat festettek több-kevesebb sikerrel.

A hazai művészi kerámia készítésben ekkor már európai szintre emelkedett a pécsi Zsolnay gyár gazdagon díszített, keleti hatásokat tükröző, csillogó porcelán-fayance edényeivel és dísműveivel. Különösen sikeres volt az 1878-as párizsi világkiállításon való szereplése, ahol Zsolnay valóban egyedülálló sikert ért el európai viszonylatban, egy időre megelőzve a világhírű és nagymúltú porcelángyárakat és jelentős kerámia műtermeket.¹⁷ Az új művészi megfogalmazású díszedények a hazai polgári közönség felsőbb rétegei előtt váltak elsősorban ismertté és keresetté. Néhány év alatt azok egyszerűbb, provinciálisabb formája megjelent a köedénygyárak termékei között, így Városlődön is. A jelentősebb üzemek, mint a pesti Fischer-féle, Hollóháza, Belpátfalva, Körmöcbánya ugyancsak egyszerűbb, vagy bonyolultabb formában szabadon alkalmazták a Zsolnayék által tervezett díszítményeket, elsősorban azok magyaros motívumkincsét. Ez általános elterjedés következettben került a köedény mellé a fayence és majolika is a gyártmányok sorába Láng és Mayer némi korszerűsítéssel működő üzemében.

A hazai iparművészet propagandáját jelentős mértékben mozdította elő az 1885-ben megrendezett országos tárlat. Az évekig tartó előkészítés eredményeként valóban nemzeti üggyé vált a reprezentatív szemle, amely csak a reformkori Iparegyesület 1846-os III. kiállításához hasonlítható. A XIX. század második felében lényegében ez tekinthető országos méretűnek. A városlódi köedények ez alkalommal is bemutatásra kerültek, és művészeti értéküket tekintve igen szép sikert értek el, melynek kifejezője a „haladásért” adományozott nagy érem. Az *Általános Országos Kiállításon* való részvétel egy eredményesnek ígérkező új korszak kezdetét is jelenti.

A családi tulajdonban levő manufaktúrális vállalkozás történetében további szakasz jelent a XIX. század utolsó másfél évtizede a századfordulóig, a XX. század első két évtizede, közte az első világháború esztendeivel is ehhez a korszakhoz kapcsolható. A világháború után bekövetkezett változás a gyár tulajdonban és szervezeti formájában 1927-ig képezi a korszak második részét. A pápai Mayer család városlódi lezármazottai a gyár irányításában a részvénytársasági formában is vezető szerepet töltenek be. Szükség szerint ezt az időszakot egyetlen nagyobb fejezet keretében tárgyaljuk. Ezekről az évtizedekről Mihalik Sándor korábban idézett írásában az egész korszakot igen sommázzottan jellemzi. „... 1884

óta a budapesti Láng cég érdekeltté vált. Mayer és Láng Mihály együttesének korszakot jelentő tette, hogy részben rátertek a népies ízlésben díszített tárgyak készítésére.”¹⁸ A közös cégből Láng Mihály 1898-ban kivált és a gyárat az oda-települő Mayer György, Béla nevű fia vezette, illetve vette ismét vissza a szűkebb családi tulajdonba. Ezzel azonban nem ért véget az a stílári törekvés, amire Mihalik utal. Korábban kezdődött és a társasviszony megszűntével is tovább fejlődött és fővonalaiiban nyomon kísérhetjük nemcsak korszakunkban, hanem még a gyár működésének utolsó esztendeiben is.

III.

Az országos kiállításon szembetűnően jelentkezett az iparművészet valamennyi ágazatában, de különösen a művészi kerámia területén a magyaros népies ornamentika alkalmazása. Említettük a pécsi Zsolnay edények párizsi sikerét és utaltunk arra a szakirodalmi tevékenységre is, amely tudatosan irányította a figyelmet egyfajta díszítőhagyomány alkalmazásának irányába. A magyar díszítőstílus ideológiai megalapozói között jelentős szerepet vállalt *Huszka József*, aki ugyan csak másokhoz hasonlóan a hazai barokk főúri díszítőművészet motívumkincsében vélte felfedezni a hazai műipar és iparművészet számára a *magyarstílus* kialakításának lehetőségeit, a német hatású eklektika zsákutójából való kikerülés problémáját. Tanulmányai széles körben láttak napvilágot és gyorsan éreztették hatásukat az iparművészetben. Azonban korántsem tekinthetjük tevékenységét egyedüli ható tényezőnek, inkább egy szükségzerű felismerésnek. A dualizmuson belül szított magyar nacionalizmusnak a politika területén érezhető állandó jelenléte, majd egyre nagyobb térhódítása kedvező fogadtatásban részesítette Huszka elméletét, így hatását is másként értékelhetjük. Szükséges megemlíteni mint ugyancsak aktívan ható tényezőt, az import elleni harcot, illetve annak egyik eszközét, amely nemcsak a hazai előállítású iparművészet iránti érdeklődést kívánta felkelteni, hanem a *hazai termékek magyar formáinak és díszítésének* kialakítását is sürgette. Az iparművészet egészére vonatkozó programból, ha a művészi agyagipart (köedény, fayence, majolika) közelebből vizsgáljuk, akkor az egész európai fejlődés fordulópontját közelítjük meg. A porcelán művészeti fejlődése a XIX. század utolsó harmadában nemcsak Európa-szerte lelassult és elmaradt a kor egyetemes stílusfejlődésétől, de abban a már önmagát ismétlő dekadens irányzatok váltak uralkodóvá. Ez alól mindössze a koppenhágai gyár jelent kivételt, ahol éppen ezekben az évtizedekben alakították ki az európai porcelánművészetben addig ismeretlen sajátos máz alatti festést. A művészi kerámia más területei a porcelán-művészet pangásának következtében gyorsan fejlődésnek indultak. Ez elsősorban a finom fayence és majolika művességben vált érzékelhetővé és részben ennek a felismerése nyitotta meg az utat a Zsolnay-féle fayenceművészet megteremtődése, pompázatos kivirágzása előtt. Nem hagyhatjuk figyelmen kívül azonban azt a társadalmi tényezőt sem, amely igény formájában találkozott elsősorban az európai iparművészettel. Az eklektikus környezetkultúra kifejlődése a kapitalizmus vezető rétegének új művészeti és eszközigény kiteljesedését jelentette. E helyen részletesebb elemzésbe, amely az egész európai kerámiaművészetet érintette, nem bocsátkozhatunk. Mindössze csak vázoltuk az alapvető indítékokat és azokat a hazai viszonyok közt kísérjük meg a városlódi termékek vonatkozásában részletesebben vizsgálni.

A hazai művészi kerámiákon a magyar népművészeti ornamentika alkalmazási lehetőségeinek kutatásában a pécsi Zsolnay gyár járt az élen, de figyelmet érdemlő a pesti Fischer Ignác-féle gyár ezirányú tevékenysége is. E két nagyobb üzem, ahol tervezőket is foglalkoztattak, magas szinten való sította meg azt, amiért Huszka és mások propagandát fejtettek ki. Zsolnayék különösen, de Fischer is hamar irányt változtatott és a magyar díszítmények mellett egyre nagyobb mértékben alkalmazta a keleti, indiai, perzsa, török motívumokat, majd a milleneum idejére mindkettőjük munkásságában uralkodóvá vált az eklektika formában és díszítmény-

15. Leveses tányér, jegy: MAYER, VÁROSLÓD Ø=23 cm. Sashegy gyűjt. Bp.
 15. Suppenteller, Signum: MAYER, VÁROSLÓD Ø=23 cm. Sashegyi-Sammlung, Bp.
 15. Assiette creuse, marquée: MAYER, VÁROSLÓD Ø=23 cm, Coll. Sashegyi, Bp.
 15. Глубокая тарелка, марка: MAYER, VÁROSLÓD Ø=23 см. Соборание Шашехи, Будапешт.

ben egyaránt. Ez a fejlődés a városlódi művészi díszítésben időben és minőségben később jelentkezik. Az országos tárlaton bemutatott városlódi edényekről *Szalay Imre* jelentésében¹⁹ megemlíti, hogy a leghívebben őrizték meg a *tősgyökerező magyar círfestés* díszítményeket. A színek használatával kapcsolatban elmarasztalja a kiállítót, azokat keménynek és kellemetlenül hatónak ítéli. Különösen a zöld szín használatát bírálja, mert az gyakran az egész — különben fehér — alapot elszínezi. Minden bizonnyal a bemutatott darabok első ilyen kísérletei voltak Városlódnak. A technikai tökéletesség háttérbe szorult az új magyar díszítőmű alkalmazása mögött. A Zsolnay nővérek által kialakított gazdag motívumvilág átvétele akkor nem ütközött semmiféle szerzői jogba, így a versenyhez szükséges egyik feltétel a kisebb üzemek részére viszonylag könnyen biztosítható volt, amihez néhány országos szinten is reményeket fűztek.²⁰ Amíg azonban a Zsolnay gyárban kitűnő tervezők kerültek ki a család nőtagjai közül (Teréz, Júlia) és külföldi festőket is alkalmaztak különösen a nagyobb nemzetközi kiállításokra való készülési idején, addig a városlódi kőedénygyárban tervezőt sohasem, a gyár fennállásának több mint egy évszázados időszaka alatt.²¹ Az alkalmazott ornamentika jelentős része mint hagyomány a gyár motívumkincsében vándorolt festőről festőre. Az új síkdíszítőmű gyakorlati átültetése pedig nem okozott gondot a Zsolnay kerámiáiról még az átlag felkészültségű festőknek sem, akik az ecsetkezelés technikai ismeretei mellett gyakran figyelmet érdemlő rajztudással is rendelkeztek. Így terjedt, alakult és hatott a népies díszítőmű a hazai gyárak között és formálódott, ötvöződött a gyárak korábbi stílusával, lassan átalakítva a vásárlók hagyományörző ízlését.

A fellendülés, amit az új művészi irányzat jelentett, a gyáron belüli termelési viszonyokra alig érezte hatását. A belső körülmények 1889-től kezdődően 1906-ig úgyszólván nem változtak, mert a sopróni, majd a győri kereskedelmi és iparkamarák évi jelentéseiben éveken keresztül csak mint működő gyárat említik Városlódot. Az 1891-ben megrendezett agyagipari kiállításon való részvételt például megemlíti az évi jelentés. Ezzel szemben többet mond el a városlódi és a többi akkor működő kőedénygyár belső állapotáról a kitűnő felkészültsé-

gű tudós és kerámiakutató *Petrik Lajos*²² a tárlatról közreadott összefoglaló értékelésében. „A magyar kőedény gyárak berendezése ugyanolyan, amilyen 40—50 évvel ezelőtt volt, a kőedényüket ugyanabból a meszes keverékből keverték, melyből már a század elején dolgoztak. Minden jobb minőségű kőedény árut pedig külföldről hozhatunk be. Technikailag tehát nem haladtunk semmit, hanem a régi népies hagyományokhoz tértek vissza, mielőtt még Dincz úr megadta volna receptjét, t. i. Huszka fölhasználásával főttenek a kőedényre tulipánt, azt az árut most a magyar népies majolikának s magukat majolika gyárosoknak nevezik s mind ez a technikai fejlődés rovására történik”. — Az általános kép, amit felrajzolt hat esztendővel a nagy reprezentatív seregzelem után, nem a derűlátásról tesz tanúságot. A városlódiak korábbi eredményeit ugyan elismeri, mert később máshol megállapítja, hogy a kőedénygyárak nem haladnak és a mai (1891) népies díszítés nem más, mint a városlódi Láng által készített parasztmajolika utánzata. A kiállításról alakított összkép Petrik szerint ha ki nem mondottan is, de elmarasztalja fejletlensége miatt az egész hazai kőedényipart és művészetet. A kisebb gyárakban, manufaktúrákban nem fejlesztették a technológiát, nem alkalmaztak korszerűbb gépeket. Végig tekintve a gyárban az időtájt foglalkoztatott munkások névsorát, kiemelkedő festőt, jelesebb edénykészítőt alig találunk. Ebben az időben már a második generáció tagjai dolgoznak és csak elvétve akad egy-egy feltehetően jobb képzettségű munkás. Ilyen volt a többi között a csehországi származású *Kobelle Vencel* (1883—1895) gyári munkás, *Galler János* znaimi származású edénykészítő (1889), valamint a Bajorországból idekerült *Késztl Lajos* edényfestész (1890—1900), kiknek neve és származási helye az egyszerű gyári munkásokkal szemben nagyobb felkészültségre enged következtetni.

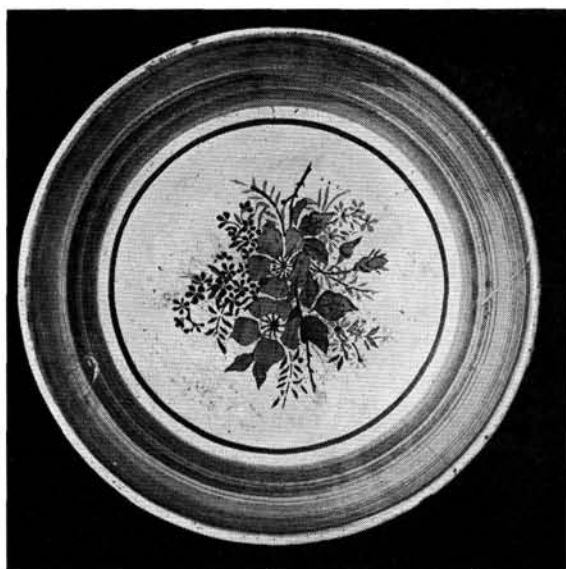
A következő esztendőekben is alig javult a hazai műipar helyzete, az edénybehozatal tovább emelkedik és a XIX. század utolsó éveiben a csehországi edények mellett egyre jelentősebb az osztrák gyárak termékének behozatala. A XVIII. századra emlékeztető manufaktúrákra jellemző felszereléssel működő, vízieron kívül más energiát nem használó üzemek a versenyt még olyan formában sem voltak képesek az importtal

16. Leveses tányér, jegy: MAYER, VÁROSLÓD Ø=23 cm. VBM Itsz.: 69.78.1.
 16. Suppenteller, Signum: MAYER, VÁROSLÓD Ø=23 cm. VBM, Invnr.: 69.78.1.
 16. Assiette creuse, marquée: MAYER, VÁROSLÓD Ø=23 cm, VBM, No 69.78.1.
 16. Глубокая тарелка, марка: MAYER, VÁROSLÓD Ø=23 см. ВБМ инв. н.: 69. 78. 1.

szemben felvenni, hogy a lehető legalacsonyabb béreket fizették a dolgozóknak. Az általános tökeszegénységük miatt, a korszerűsítésre nem fordíthattak nagyobb összegeket.

Alig észlelhető változás a termelés és a művészi fejlődés vonatkozásában a következő esztendőkből, amelyek már a nagy méretű millenáris ünnepségekre való készülés jegyében zajlanak. A minden vonatkozásában reprezentatív, történelmi Magyarország seregszemléje eltakarta a fejletlen termelési eszközöket. A dolgok természetéből adódóan a különlegesen megmunkált erőteljesen díszített monumentális formák tömegét hozták létre országsszerte erre a különleges alkalomra. A cél korántsem a hasznosság, a magasabb technológia eredményeinek bemutatása, inkább a kézimunkában rejlő lehetőségek szemléltetése volt. A mélyebb vizsgálat feltárja nemcsak a fejlődés nehézségeit, de a művészi állapotokra is rávilágít. Az egész hazai művészi agyagiparról összefoglalást készítő Ráth György tanulmányának megállapításai olyan mélyértelműek, hogy hét évtized után is teljes értékűnek, napjainkban is közlésre érdemesnek tekinthetjük azokat: „Köedénygyáraink nagyobb része a közönséges paraszttárukon kívül még mindig az úgynevezett magyar stílust kultiválja és technikailag semmit sem halad. Ettől az úgynevezett magyar, vagy bunda stílustól az eredetiséget el nem tagadhatom és mint különlegességet a külföldiek meg is veszik ezt az állítólagos paraszt majolikát, de szépnak nem mondható és minden esetre már unalmassá kezd válni. A dolog még megjárta, — írja — míg egyszerű magyar népies edényalakokat választottak, de gyárosaink most díszesebb edényeket akarnak készíteni és mindenféle keleti korszakot és vázákat teli-festenek ugyanazokkal a tulipános díszítésekkel, sőt ráadásul mind ezt meg is aranyozzák. Már pedig a népiesség jellegétől így teljesen megfosztott díszedényeken még inkább feltűnik az ízlés és formaérzék hiánya és a dekoráció kezdetlegessége”.²³ Ráth helyesen tapintott a milleneumi időszak művészeti problémájának alapjaira, az eklektika megjelenésére a köedényművészetben. Az arany használata, az évszázadok alatt kialakult racinnális edény alakok helyett a keleti bonyolult formák alkalmazása, és azokon a magyaros díszítés jelentette a teljes disszonanciát ebben az esetben az eklekti-

17. Leveses tányér, jegy: MAYER, VÁROSLÓD (tégla ny keretben) Ø = 23 cm. Sashegyi gyűjt. Bp.

18. Suppenteller, Signum: MAYER, VÁROSLÓD (ungleichseitiges Viereck) Ø = 23 cm. Sashegyi-Sammlung, Bp.

19. Assiette creuse, marquée: MAYER, VÁROSLÓD (en cadre oblong), Ø = 23 cm, Coll. Sashegyi, Bp.

20. Глубокая тарелка, марка: MAYER, VÁROSLÓD (в рамке кирпичной формы) Ø = 23 см. Собрание Шашехи, Будапешт.

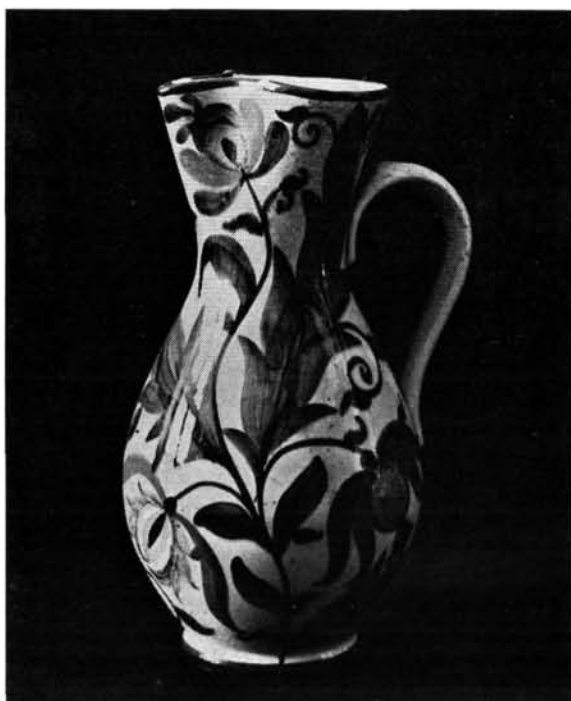
18. Leveses tányér, jegy: MAYER, VÁROSLÓD Ø = 23 cm. Sashegyi gyűjt. Bp.

18. Suppenteller, Signum: MAYER, VÁROSLÓD Ø = 23 cm. Sashegyi-Sammlung, Bp.

19. Assiette creuse, marquée: MAYER, VÁROSLÓD Ø = 23 cm, Coll. Sashegyi, Bp.

20. Глубокая тарелка; марка: MAYER, VÁROSLÓD Ø = 23 см. Собрание Шашехи, Будапешт.

kát. Mindezen kívül ugyancsak figyelmet érdemlő megállapítás, hogy a dekoráció kezdetlegesen megoldott. Bizonyítójá ez a városlódi gyár esetében is annak a ténynek, hogy köedénygyáraink nem alkalmaztak művészeket a tervezéshez, de a fentiek szerint már képzettebb külföldi modellezőket, edényfestőket sem, feltehetően az alacsony munkabérek miatt. Az, ami az 1880-as esztendőkből még haladó és örömmel üdvözölt, a népi motívumok alkalmazása, egyáltalán a népművészet értékeinek ilyen megbecsülése, alig másfél évtized alatt jelentőségét szinte teljes egészében elvesztette. A következő szakaszban a népies köedényművészetben egyre inkább a sablon és más technikai sokszorosító eljárással létrehozható díszítések lesznek uralkodóvá. (16., 17. sz. képek.) A művészi elcséyiesedés a gazdasági helyzettel való összefüggés koordinátájában vizsgálva a kerámiaipar országos méretbeni hanyatlásának bizonyítójá. A század végén megjelent országos statisztikai felmérés már alig említ néhány gyárat a század közepén a működő tucatból.²⁴ A felmérés közvetlen a milleneumi évek után történt, de sem újabb üzemek létesítését, sem a meglévők fejlesztését nem említi. Ugyancsak az elmaradás állapotára jellemző, hogy a hazai köedény- és fayencegyárak évi termelését mindössze 1 100 470 koronában jelöli meg. A működő kilenc üzem termelésének statisztikai átlaga alig haladja meg a 120 000 koronát, amit minden tekintetben igen csekélynek tarthatunk. Az átlagban a pécsi és a pesti Zsolnay gyárak is szerepelnek, melyek évi termelése több százezer korona volt ebben az időszakban. Még szomorúbb képet mutat köedény kivitelünk, amely háztartási edényekben mindössze 7 272 korona, díszfayencében — amelynek döntő többsége a fenti gyárakból került ki — csak 147 500 koronát éri el.²⁵ A behozott edények értéke ennek az összegnek tízszeresét is meghaladja, elsősorban a csehországi gyárakból, de Ausztriából is kedvező piacra talál a fayence áru a hazai gyáraink elmaradottsága és alacsony teljesítőképessége miatt. Nem tekinthetjük véletlennek, hogy a városlódi társas vállalkozásból a pesti edénykereskedő Láng Mihály ebben az esztendőben kiválik. A gyártulajdon visszazárul teljes egészében a Mayer családra, és a vezetés az alapítójunokacéccse, Mayer Béla kezébe kerül.²⁶ Az egyre szerényebb tőkével ren-

19. Bokály, jegy: VÁROSLÓD M=22 cm. VBM ltsz: I. 53.9.4.
 19. Bokály (kleiner, einhenkeliger Scherbenkrug), Signum: VÁROSLÓD
 H.=22 cm. VBM, Invnr.: I. 53.9.4.
 19. Godet, marqué: VÁROSLÓD H.=22 cm, VBM., No I.53.9.4.
 19. Бокал, марка: VÁROSLÓD M=22 см. ВБМ инв. н.: I. 53. 9. 4.

21. Kancsó, jegy: VÁROSLÓD M=21 cm. VBM ltsz: I. 53.9.2.
 21. Humpen, Signum: VÁROSLÓD, H.=21 cm. VBM, Invnr.: I. 53.9.2.
 21. Cruche, marquée: VÁROSLÓD H.=21 cm, VBM, No I.53.9.2.
 21. Кувшин, марка: VÁROSLÓD M=21 см. ВБМ инв. н.: 53. 9. 2.

20. Leveses tányér, jegy: nincs, Városlőd (?) Ø=24 cm. VBM ltsz: 55.11.1.
 20. Suppenteller, Signum: —.— Városlőd(?) Ø=24 cm. VBM, Invnr.: 55.11.1.
 20. Assiette creuse, non marquée, Városlőd (?), Ø=24 cm, VBM, No 55.11.1.
 20. Глубокая тарелка, марка: отсутствует, Варошлөд (?) Ø=24 см. ВБМ инв. н.: 55. 11. 1.

delkező család az üzem korszerűsítésére, általános fellendítésére a következő évtizedben sem fordíthatott jelentős összeget.

IV.

A városlódi kőedénygyár a XX. század első esztendeiben is a Mayer György cég alatt működött. Az üzem jelentősége Mayer Béla idejében egyre csökken és ha nem is szűntetik be teljesen a termelést, évekig csak a pangás szintjén mozgott.²⁷ Ilyen viszonyok között telt el az évszázad első évtizede, amelyben nemcsak Városlőd, de az egész művészi agyagipar válsága is tovább mélyült. Az általános gazdasági helyzet kihatásának egyik fokmérője, hogy az első világháború esztendejében már a korábbi évtizedhez mérten a munkabér 25–30%-kal emelkedett és ugyanannyival az étetéshez használt szén és más anyagok ára is.²⁸ A belső piac alakulására ez úgy hatott, hogy az elmaradt üzemek kénytelenek a béreket leszorítani, hogy a beözönlő exporttal szemben legalább egy időre versenyképesek lehessenek.

A három évtizeddel ezelőtti virágzó magyar népi díszítőstílus korábbi elsekélyesedése csak fokozódott a fentiek következtében. Egyre általánosabbá váltak a hagyományos kézfestésű eljárások mellett a sablonnal sokszorosított díszítmények. A sablon alkalmazása a minőség romlását eredményezte, ami velejárója volt az általános pangásnak. A több évtizedes formák, felszerelési tárgyak, berendezések, az étetés, az anyag előkészítése és a gyártástechnológia országszerte igen alacsony fokon álltak. A háború esztendei alatt minden tekintetben tovább romlott a városlódi gyár helyzete is, mert a patriarchális családi rendszerű, csekély tőkével rendelkező üzemek nemcsak a művészi kerámiaiparban, de egyáltalán a hazai gyáriparban sem tudták megállni helyüket a néhány nagyobb és korszerűbb vállalkozással szemben. A magyar ipar

22. Leveses tányér, jegy: VÁROSLÓD 1846 (fenyős, benyomott) Ø=23,5 cm VBM ltsz.: 58.70.1.
 22. Suppenteller, Signum: VÁROSLÓD 1846 (gerippt) Ø=23,5 cm. VBM, Invnr.: 58.70.1.
 22. Assiette creuse, marquée: VÁROSLÓD 1846 (marque imprimée, avec branche de sapin) Ø=23,5 cm VBM, No 58.70.1.
 22. Глубокая тарелка, марка: VÁROSLÓD 1846 (оттиск) Ø=23 см ВБМ инв. н.: 58. 70. 1.

23. Csésze, jegy: nincs, Városlőd (?) M=6,5 cm. VBM ltsz.: 69.99.1.
 23. Tasse, Signum: —. Városlőd (?) H.: 6,5 cm. VBM, Invnr.: 69.99.1.
 23. Tasse, non marquée, Városlőd (?), H.=6,5 cm, VBM, No 69.99.1.
 23. Чашка, марка: отсутствует, Варошлөд (?) M=6,5 см. ВБМ инв. н.: 69. 99. 1.

25. Leveses tányér, jegy: MAYER BÉLA, VÁROSLÓD Ø=24 cm. VBM ltsz.: 69.67.1.
 25. Suppenteller, Signum: MAYER BÉLA, VÁROSLÓD Ø=24 cm. VBM, Invnr.: 69.67.1.
 25. Assiette creuse, marquée: MAYER BÉLA, VÁROSLÓD Ø=24 cm, VBM, No 69.67.1.
 25. Глубокая тарелка, марка: MAYER BÉLA, VÁROSLÓD Ø=24 см. ВБМ инв. н.: 69. 67. 1.

24. Tejes köcsög, jegy: VÁROSLÓD M=23,5 cm. VBM ltsz.: 69.23.1.
 24. Milchtopf, Signum: VÁROSLÓD H.=23,5 cm. VBM, Invnr.: 69.23.1.
 24. Pot au lait, marqué: VÁROSLÓD, H.=23,5 cm, VBM, No 69.23.1.
 24. Кувшин, марка: VÁROSLÓD M=23 см. ВБМ инв. н.: 69. 23. 1.

26. Leveses tányér, jegy: VÁROSLÓD 1846 (fenyőb benyomott) Ø=23 cm, Sashegyi gyűjt. Bp.
 26. Suppenteller, Signum: VÁROSLÓD 1846. (gerippt) Ø=23 cm, Sashegyi-Sammlung, Bp.
 26. Assiette creuse, marquée: VÁROSLÓD 1846, (marque imprimée, avec branche de sapin), Ø 23 cm, Coll. Sashegyi, Bp.
 26. Глубокая тарелка, марка: VÁROSLÓD 1846 (оттиск) Ø=23 см, Собрание Шашкеди, Будапешт.

28. Leveses tányér, jegy: VÁROSLÓD, 1846. (fenyőb, benyomott) Ø=24 cm, VBM ltsz: 58.28.1.
 28. Suppenteller, Signum: VÁROSLÓD, 1846. (gerippt) Ø=24 cm, VBM, Invnr.: 58.28.1.
 28. Assiette creuse, marquée: VÁROSLÓD, 1846. (marque imprimée avec branche de sapin), Ø 24 cm, VBM, No 58.28.1.
 28. Глубокая тарелка, марка: VÁROSLÓD, 1846 (оттиск) Ø=24 см, ВБМ инв. н.: 58. 28. 1.

27. Ovál tábla, jegy: nincs, Városlőd (?) H=17 cm, VBM ltsz: 69.20.2.
 27. Ovalschüssel, Signum: —, Városlőd (?) L.=17 cm, VBM, Invnr.: 69.20.2.
 27. Jatte, ovale, non marquée, Városlőd (?), L.=17 cm, VBM, No 69.20.2.
 27. Овальное блюдо, марка: отсутствует, Варошлөд (?) H=17 см, ВБМ инв. н.: 69. 20. 2.

állapotáról tájékoztató folyóiratok ezekben az években nem említik az agyagipart. Egyre inkább előtérbe kerülnek a háborús iparok, majd a háború teljesen elvonja a figyelmet erről a területről. A városlődi műhelyekben a korongosok és festők egyre csökkenő száma jelenti előbb a lassú visszaesést, majd a szinte teljesnek tekinthető termelési szünetet. A kimutatásunkban 1914–1918 közötti években mindössze hat munkás szerepel. Azonban feltehető, hogy közülük is voltak, akik hosszabb-rövidebb ideig katonai szolgálatot teljesítettek. Ugyanakkor az 1920-as évek elejétől egyre nagyobb mértékben emelkedik a munkások száma és előfordulnak közöttük olyanok is, akiknek már az előző generációja is dolgozott a festő vagy a korongos műhelyben.

Az 1920-as esztendő újabb korszak kezdetét jelenti a manufaktúra történetében, amikor az részvénytársasággá alakul. A 2 500 000 korona részvénytőkével jegyző vállalkozás csak formálisnak tekinthető abban az időben. Az elgyengült családi kézből rövid időre kikerül a vezetés és egy, a korra tipikusnak mondható igazgatóság került a gyár élére. Az évtizedes elmaradottsággal küzdő manufaktúra igazgatóság elnöke nem kisebb személy, mint herceg Hohenhole Egon, a tagok között két gróf, több politikus és kisebb bankár, ügyvédek foglalnak helyet, akik a bakonyi kis üzemben vélték helyreállítani társadalmi és anyagi jövőjüket. A 17 tagú igazgatóságot még hat vezető állású személy egészítette ki.²⁹ A valóságban a gyár dolgozóinak száma ekkor alig érte el a tisztségviselők számát. Ez olyan paradox helyzetet teremtett a gyár működésében és tevékenységében, ami nem volt hosszú ideig fenntartható. Mindezekhez, ha még figyelembe vesszük a hazai gazdasági viszonyokat és az általános pénzromlást, a húszas évek elejét legszomorúbb időszakként tekinthetjük a gyár életében. Hasonló jellegű részvénytársasági vállalkozássá alakult ezidőtájtban az Első Bélapátfalvai Kőedénygyár Rt. is, amely néhány év alatt a teljes felszámoláshoz vezetett.³⁰ — Amikor előbb a vezetőit mutattuk be az új részvénytársaságnak, tekintünk a gyár belső állapotára is. Külön figyelmet érdemel, hogy az 1920-as esztendőben Veszprém megyében működő porcelán, kőedény gyárak közül csak a városlődi az egyetlen, amelynek 20-at meghaladó létszáma van. A világhírű Herendi Porcelángyár nem is szerepel a statisztikában, mert a foglalkoztatottak száma nem éri el a minimális 20 főt, amit akkor a „vállalat” ismérvének megállapítottak. Városlődön 23 alkalmazott van abban az évben, éspedig 20 munkás, 1 művezető, 2 igazgató-felügyelő, illetve kereskedelmi ügyletekkel foglalkozó. A statisztika további adatai nem kevésbé érdekesek. A fenti létszámból kettő a nő dolgozó, anyanyelvi megoszlás szerint mindössze 8 vallja magát magyarnak, 15 németnek és végezetül csak 20 tud magyarul.³¹ Bármilyen is az igazgatóság és az alkalmazottak megoszlása, mikroformában tükrözője a háború és a Tanácsköztársaság után kialakult általános társadalmi és gazdasági helyzetnek. A termelés megindulásának

29. Leveses tányér, jegy: nincs, Városlőd (?), $\varnothing=24$ cm. VBM ltsz: 69.21.1.
 29. Suppenteller, Ohne Signum, Városlőd (?), $\varnothing=24$ cm. VBM, Invnr.: 69.21.1.
 29. Assiette creuse, non marquée, Városlőd (?), $\varnothing=24$ cm, VBM, No 69.21.1.
 29. Глубокая тарелка, марка: отсутствует, Варошлөд (?), $\varnothing=24$ см. ВБМ инв. н.: 69.71.1.

30. Szilke, jegy: nincs, Városlőd (?), M=21 cm. VBM ltsz: 67.6.8
 30. Szilke (Milchtopf), Ohne Signum (?), H.=21 cm. VBM, Invnr.: 67.6.8.
 30. Écuille, non marquée H.=21 cm, VBM, No 67.6.8.
 30. Горшок, марка: отсутствует, Варошлөд (?) M=21 см. ВБМ инв. н.: 67.6.8.

31. Bordás tál, jegy: VÁROSLÖD $\varnothing=30,5$ cm. M=10 cm. VBM ltsz: 69.11.1.
 31. Gerippte Schüssel, Signum: VÁROSLÖD $\varnothing=30,5$ cm. H.=10 cm. VBM, Invnr.: 69.11.1.
 31. Plat cannelé, marqué: VÁROSLÖD $\varnothing=30,5$ cm, H.=10 cm, VBM, No. 69.11.1.
 31. Ребристое блюдо, марка: VÁROSLÖD $\varnothing=30,5$ см. M=10 см ВБМ инв. н.: 69. 11. 1.

32. Leveses tányér, jegy: VÁROSLÓD 1946. (fenyő, benyomott) Ø=23 cm. Sashegyi gyűjt. Bp.

32. Suppenteller, Signum: VÁROSLÓD 1846. (gerippt) Ø=23 cm. Sashegyi-Sammlung, Bp.

32. Assiette creuse, marquée: VÁROSLÓD 1846. (marque imprimée, avec branche de sapin), Ø=23 cm, Coll. Sashegyi, Bp.

32. Глубокая тарелка, марка: VÁROSLÓD 1846 (оттиск) Ø=23 см. Собрание Шашехи, Будапешт.

első jele, amint a *Magyar Iparművészet* közli az újéletre hívott gyárról, hogy hosszú szünet után ismét termel, de egyelőre csak egyszerű használati edényeket állít elő.³² Ez a hír szükséges, mert az akkor megrendezett XI. Árumintavásáron a kerámia igen szerényen képviselt. Pécs még megszállás alatt áll, így a Zsolnay kerámiák nem szerepelnek, de Városlőd sem vesz még ezen részt. A háborús évek után az első ilyen kiállítás-vásár érdekében mindent mozgósítottak a nagyobb siker és az új rendszer, alig egy éves működése eredményeinek propagálására. A helyzet változásának, illetve a gazdasági élet romlásának következménye, hogy a gyár részvénytőkéjét 1921-ben 5 000 000 koronára emelik, de a valóságban ez ismét csak jegyzés formájában történik meg. Elsősorban a megye kisebb tőkései és a Veszprémi Takarékpénztár érdeklődik a gyár iránt. Az esztendő végén készített mérleg szerint a veszteség 36 479 koronában mutatkozik. Ugyanakkor a termeléssel kapcsolatos szerszámok, elavultságuk miatt mindössze 142 290 korona értéket képviselnek.³³ Az arányok bizonyítják a technika alacsony szintjét, valamint az évi tevékenység csekély eredményét. A részvénytársaság reprezentatív igazgatósága nem volt képes a válságból kivezetni a gyárat.

Az igazgatóság külön irányítót szerződtetett Városlődre *Szeibert Jakab* gyárvezető személyében, aki 1922–1923 között és feltehetően a következő években is ott tevékenykedett. A Mayer család és rokonság az első részvénytársaság idején nézeteltérések miatt nem vesz részt a gyár irányításában. Szeibert működéséről, szakképzettségéről közvetlen adatok nem ismeretesek, valószínű, hogy abban az évben került Városlőre Rezső testvérevel együtt, aki 1925-ben, mint gyári munkás szerepel az anyakönyvi bejegyzésben. A reprezentatív vezetőség az első időben annak érdekében, hogy a részvények egy részének befizetésén túl is jelentősebb összeghez jusson, bérbe adja a gyárat egy Városlődön korábban ismeretlen *Kanyó Antal* nevű személynek, aki 1923-ban hunyt el. A bérlemény az ismert okok miatt azonban kedvező anyagiakat nem jelenthetett számára. Ezt kihasználva kezdenek a szomszédos Kis-lőd községben hasonló vállalkozást „Pannonia” elnevezésű céggel. Céljuk kimondottan is a városlődi kőedénygyárral való verseny, majd annak megdöntése. Egy rövid időre sike-

rül is megnyerni néhány munkást és a városlődiek ügyvezető-jét *Grofcsik Jánost* vállalkozásuk élére, de az alig hat esztendőig fennálló cég a többi között 5 festőt, 2 korongost és egy égetőt foglalkoztatott.³⁴ Ilyen formán versenyről szó sem lehetett és amint a második részvénytársaság megalakul, a kis-lődi gyár is befejezi működését. Valószínű, hogy a verseny hatása és a termelés fokozása eredményezte, hogy az 1923-as mérlegben már szerény nyereség mutatható ki. A következő esztendők is többnyire hasonló gazdasági eredménnyel végződnek, amelyek következménye, hogy a pengőre történő áttérés idejére a fiktívnek nevezhető részvénytársaság felszámolásra került.

V.

Az új vállalat a *Kőedény-, Majolika és Kályhagyár Rt. Városlőd* 1927-ben alakult 150 000 pengő alaptőkével. A család egyre szerteágazóbb rokonsága ismét összefogott, hogy megments a vállalkozást és ennek következményeként a csődbe jutott gyárat, illetve annak részvényeit 1927-ben a városlődi községhezán megtartott árverésen *Iglauer István* gépészmérnök szerezte meg. Ezzel ismét a család kezébe került a gyár, melynek igazgatósága *Iglauer István*, dr. *Iglauer Károly*, *Grofcsik János* és a később bekapcsolódó *Delmár Béla* kezébe összpontosult,³⁵ a közvetlen vezetést *Grofcsik Andor* irányította. Az ilyen módon megerősített családi kézben szervezett újabb tőkés vállalkozás kilátásai kedvezőbbeknek ígérkeztek, mint a korábbiak. Az új vezetés már abban is különbözött az előbbtől, hogy szilikátipari mérnök irányította a termelést és a rekonstrukciót is. A húszas évek végén mutatkozó fellendülés reménye olyan beruházást eredményezett, amely egy kétemeletes műhelycsarnok felépítését jelentette.³⁶ Az új épület a gyár legkorábbi, még reformkori épület helyére került, az alsó szinten egy korszerű alagút kemencével, az emeleten pedig a korongozóműhellyel.³⁷ A gyár újabb részvénytársasági alakuló közgyűlése csak az előző teljes felszámolása után történhetett meg. Az 1928-ban elkezdődött pénzügyi munkálatokat *Vadász Szidor* és *Vadász Károly* végezték, akik a korábbi igazgatóságnak is tagjai voltak.³⁸ Az első

33. Leveses tányér, jegy: VÁROSLÓD 1846. (fenyő, benyomott) Ø=23 cm. Sashegyi gyűjt. Bp.

33. Suppenteller, Signum: VÁROSLÓD 1846. (gerippt) Ø=23 cm. Sashegyi-Sammlung, Bp.

33. Assiette creuse, marquée: VÁROSLÓD 1846. (marque imprimée avec branche de sapin), Ø=23 cm, Coll. Sashegyi, Bp.

33. Глубокая тарелка, марка: VÁROSLÓD 1846 (оттиск) Ø=23 см. Собрание Шашехи, Будапешт.

esztendő eredményei azonban még nem nagyon biztatóak, mert az 1930. május 23-án megtartott közgyűlésen elfogadott mérleg 12 855 pengő veszteséget mutatott.³⁹ Az új tulajdonosok azonban nem veszítették el kedvüket és a hagyományos kőedény gyártás mellett a környéken található vörösiszapból kezdtek úgynevezett „angol” vagy „bauxit” teás és más edényeket készíteni. A gyárnak még ebben az időben sem volt tervezője, az új edényeket szorgalmazó budapesti Kossuch cég által előképként átadott külföldi tűzálló edények formái után korongoztatták kézi, majd gépi erővel a különböző kannákat, csészéket. Ezt az újabb gyártási területet 1932-ben alakították ki és már az első esztendőben kisebb mennyiségű exportot is lebonyolítottak belőle Hollandiába. A gyakorlati megvalósításban eredményesen közreműködött a Mayer családdal közvetlen rokonságban levő Grofcsik János, aki visszatért a kislódi gyárból. Remek érzékkel ismerte fel a kor művészi tömegtermelésre alkalmas formákat és díszítéseket, amelyek teljes összhangban voltak a tűzálló vörösiszappal. A barna színű enyhén márványozott mázú kanna, cukordoboz, csésze, tányér stb. felületre egy szélesebb okker színű csík került dísznek. A formák elsősorban az akkori internacionálisnak nevezhető kerámia edények vonalát követték, ami ilyen vonatkozásban elismerést érdemel, mert egyrészt csak a városlódi gyár készített ilyeneket, másrészt ezek gyártása az eu-

34. Váza, jegy: VÁROSLÓD (zöld bélyegzővel) N=14 cm. VBM ltsz.: 69.39.1.

34. Vase, Signum: VÁROSLÓD (mit grünem Siegel) H.=14 cm. VBM, Invnr.: 69.39.1.

34. Vase, marqué: VÁROSLÓD (marque verte), H.=14 cm, VBM, No 69.39.1.

34. Ваза, марка: VÁROSLÓD (зеленая печать) M=14 см. ВБМ инв. н.: 69. 39. 1.

35. Tésztás tál, jegy: VÁROSLÓD 1846. (fenyős, benyomott) Ø=26,5 cm. VBM ltsz.: I. 53.4.32.

35. Mehlspeise-Schüssel (gerippt), Signum: VÁROSLÓD 1846. Ø=26,5 cm. VBM, Invnr.: I. 53.4.32.

35. Plat à pâtes, marqué: VÁROSLÓD 1846. (marque imprimée avec branche de sapin), Ø 26 cm, VBM, No I.53.4.32.

35. Блюдо для проженого марка: VÁROSLÓD 1846 (оттиск) Ø=26,5 см. ВБМ инв. н.: I. 53. 4. 32.

rópai ízléstől nem időbeli fázis eltolódással jelentkezett. Ennek az új edényféleségnek bevezetése és a hazai igények kielégítésére történő előállítás más, alacsonyabb szintű műszaki kerámiák készítése azt eredményezte a gyár pénzügyi helyzetében, hogy 1936-ban már csak 1537 pengő veszteség mutatkozott. A részvényekre ugyan az 1928–1934 közötti években osztalékot még nem tudtak fizetni, de a korábbi közel 13 ezer pengős veszteség minimálisra csökkent.⁴⁰ A következő esztendő jelentős fellendülésről tanúskodnak. A Kőedény-, Majolika és Kályhagyár Részvénytársaság, amelynek vezetőségében és felügyelőbizottságában is a rokonság foglalt helyet, az évtized végére százezer pengőt meghaladó gyártmány-nyereséget ért el, bár a mérlegben továbbra is kisebb összegű veszteségek szerepelnek.⁴¹

A viszonylagos fellendülésnek a közelgő háború vetett véget. Olyan mérvű volt a hanyatlás, hogy a háború második évében már ismét 11 000 pengőt meghaladó veszteséget mutatnak ki. A néhány esztendő mégis lelegendőnek bizonyult arra, hogy az angol edényeken túlmenően, ami előrelépést jelentett a hazai kerámiaművészetben — a kőedénygyártásnál visszatértek a múlt század nyolcvanas éveinek ekkor már klasszikusnak nevezhető magyaros szecessziós díszítésmintáihoz. (34., 35., 36. sz. képek.) A kerámia művészetben ez nem ritka jelenség, de az iparművészet más műfajainál is előfordul, hogy régebbi korok művészi teljesítményeit megkísérlik egy más kor társadalmi viszonyai között újra alkalmazni, ha tetszik, felújítani vagy másolni. Ez történt Városlódon is, amikor formákat és díszítésmintákat, századunk közepén a XIX. század végének ízlésében ismét gyártanak. Azonban míg a múlt századi darabok eredetiségükkel, naiv népies bájjukkal előbb méltán váltottak ki tetszést a hazai kiállításokon, később eklektikussá váltak, addig az újabb készletek, vázák, díszedények, tányérok, csak esetlegesen közelítették meg előképeiket. Szükséges ismét utalni arra a tényre, hogy a városlódi műhelyekben nem alkalmazták még akkor sem tervezőt, vagy önálló modellezőt, amikor a gyártás technológiai részét már képzett mérnök irányította.

A XIX. század utolsó negyedében kialakult festőgárda tagjai ekkor már nem dolgoznak. A manuális munka színvonal

36. Kaspó, jegy: VÁROSLÖD 1846. (fenyő, zöld bélyegzővel) M=22,5 cm, Ø=28 cm. VBM ltsz: I. 67.17.1.
36. Kaspó (keramischer Blumenbehälter), Signum: VÁROSLÖD 1846. (gerippt, mit grünem Siegel), H.=22,5 cm. Ø=28 cm. VBM, Invnr.: I. 67.17.1.
36. Cache-pot, marqué: VÁROSLÖD 1846. (marque verte) H.=22,5 cm, Ø=28 cm, VBM, No I.67.17.1.
36. цветочный горшок марка: VÁROSLÖD 1846 (зеленая печать) Ø=28 см. М=22,5 см. ВБМ инв. н.: I. 67. 17. 1.

és szintje nem fokmérője már az edény minőségének, cél a tetszetős, de művészi értékben alacsony szintű tömegtermelés, a hagyományos díszítésű kőedényekben is. Az eredetiben harmonikus színezésű szürmintából alakított síkdíszítményeket most már kék kobalt színnel festik. Az amúgy is elnyújtott stilizált virágokat, leveleket egészen rajzossá alakítják. Olyan minta jön így létre, amely nemcsak a kőedénytől idegen, porcelánszerű, hanem a díszítmény eredeti szellemétől is egyre eltávolodó. A vállalkozás gazdasági érdekeknek megfelelő megosztottság (kőedény, vöröscserép v. angoledény, kályha, alagcső, műszaki kerámia) a belső erőket is szétforgácsolja. Megszaporodik ezekben az esztendőkből a korongosok száma, ami egyik oldalon a termelés növekedését bizonyítja, de másrészt a technika elmaradásának kifejezője is. Alkalmaznak ugyan gépi és emberi erővel működő korongokat, de az edénykészítés továbbra is a manufaktúráis keretek között történik. A díszítés vonatkozásában a már korábban jelzett mechanikai eszközök egyre nagyobb mértékben elterjednek a kézi festés mellett. A sablonnal és „tuppfolással” díszített tányérok motívumai között csak elvétve fordul elő egy-egy szabadkézi ecsetvonás. Ezt a fejlődési irányzatot érzékelteti legszembetűnőbben az, hogy a gyár dolgozóinak kimutatásában a harmincas évek elejétől a háború kezdetéig csak néhány edényfestő működése mutatható ki. Ezek közül sem sikerült egyikre vonatkozóan sem kiemelkedőbb felkészültségre következtetni. Mindössze egy esztendeig dolgozhatott Városlődön *Tepper Imre* kőedényfestő, a második generációból *Ellman Antal*, aki közel egy évtizedig, *Weinzierl József* ugyancsak festő,⁴² velük le is zárult azoknak a sora, akik a háborús évek előtti edénydíszítést végezték.

A második világháború esztendei alatt az üzem termelése a minimálisra csökkent, éppen csak a fenntartáshoz szükséges munkásokat tartják meg. A különböző nyersanyagok, fűtőanyag, festékek beszerzése csak korlátozottan volt lehetséges, minek következménye az a vegetálás, amely még a háború befejezését követő esztendőben is tapasztalható. A második világháború végével lényegében le is záródott a gyár több mint száz esztendő korszaka. Az utána bekövetkezett társadalmi átalakulás az államosítással érezte hatását. Sú-

lyosabb terheket hárított a gyárra a pengő elértéktelenedése, az infláció, amely az amúgy is igen szerény részvénytársaság gazdasági alapjait erősen megingatta. Az 1947–48-as esztendőben még egy lendületesebb termelés tapasztalható, de ez már végső küzdelmét, erőfeszítését jelenti egy minden vonatkozásban múltat idéző manufaktúráis rendszerű üzem létének.

Megközelítően valóságos kép rajzolódik ki a gyár belső állapotáról, felszereléséről és termeléséről, abból az összeállítástól, amelyet az akkori vezetőség és a már működő Üzemi Bizottság 1946-ban állított össze.⁴³ Az adatokból a múlt évtizedeire való következtetési lehetőség is nyílik, mert az egyes jelentősebb felszerelési és berendezési tárgyak, gépek mellett feltüntették azok korát, amely ha hozzávetőlegesen is került megállapításra, újabb bizonyítója egyrészt az elmaradt technikai felszerelésnek, másrészt a családi tulajdonban levő vállalkozás fejlesztési teljesítőképességének. A kimutatásban szereplő 20 LE gőzgép 42 éves kora, a negyven esztendő örlődobok, membrán szivattyú, görgőjárat, agyagmosó és kisebb felszerelési tárgyak a századforduló tájékának rövid idejű fellendülésekor kerültek Városlödre. Más berendezési tárgyak — motorok, gépek korából következtetve — pedig a részvénytársasággá alakulás idejében kerültek a gyárba. A felértékelt berendezés, amelynek az 1946. évi érték 7000-es szorzószám figyelembevételével került megállapításra, mindössze 57 300 forintot képviselt. Az akkori állapotok minden kedvező kilátás ellenére sem mérhetők a korábbi évtizedek munkás foglalkoztatásával, mert 1946-ban hetenként rendszeresen dolgozók száma mindössze hét fő és heti keresetük

37. Köcsög, jegy: nincs, Városlőd (?) M=14 cm. VBM ltsz: I. 53.4.39.
37. Topf, Signum: —, Városlőd (?) H.=14 cm. VBM, Invnr.: I. 53.4.39.
37. Pot au lait, non marqué, (Városlőd (?), H.=14 cm, VBM, No I.53.5.39.
37. Кувшин, марка: отсутствует, Варошлэд (?) М=14 см. ВБМ инв. н.: I. 53. 4. 39.

30—40 forint között ingadozott.⁴⁴ Ebben az időben az eladások jelentős része a helyszínen történik. Az edények, kőgyágcsovek, tartályok részben a háború előtti években készültek, és csak mázas égetés, díszítés készült utóbb. A kész- és félkész edénymennyiség biztosítja, hogy a csökkent erővel meginduló termelés ellenére is nagyobb forgalmat bonyolítanak le a közvetlen háborús időszakot követő időben. Az 1947. év januártól folyamatosan készülő kimutatások széles választékát mutatják az edényeknek. Ezek az egyedüli ezideig ismeretes hiteles adatok a fennmaradt edényeken kívül arra vonatkozóan, hogy a több mint száz esztendeig működő kőedénygyárban milyen tárgyak készülhettek. Az egyszerű elnevezések nem minden esetben utalnak a művészi formára és díszítésre, de éppen e fenti egyidejűség miatt teljes részletességgel közöljük azokat.⁴⁵

sima tányér	fali sótartó
pecsenyés tál	bonbonier
korsó 1 1/2 l virágos	tányér színes
tejesbögre	éjjeli sima
bordástál	tésztás tál virágos
köcsög fehér	kávés csésze fehér
bordás mélytányér	bordás desszert tányér
főzelékes tál	kávés bögre
mélytányér sima	asztali sótartó
hasas korsó	váza
kávés csésze aljjal színes	kanett korsó 1 1/2 l virágos
fűszertartó nagy	gos
főzelékes tál színes	hamutartó
só tartó fogvájó tartóval	szappantartó nyitott
főzőlábas barna 7/8 l	fali kis sótartó

Az edényeket a helyi eladáson kívül elsősorban a vidék kereskedői vásárolják, mint a türjei Leier Lajos cég és a balatonalmádi Pongrácz Andor kereskedő.⁴⁶

A kályhákban is került néhány eladásra, de azokat nem tekinthetjük jelentőseknek az edények értékesítése mellett. A kezdeti fellendülést bizonyítja, hogy 1947 első hónapjaiban többen a régi munkások közül visszatértek a kőedénygyárba, mint *Staub Vendel*, *Frank Mihály*, *Klein Mihály*,

A) A majolikagyár „D” jelű épülete a patak partján.
A) „D” Betriebsteil der Majolika-Fabrik am Bachufer.
A) Bâtiment «D» la faïencerie, sur le bord du ruisseau.
A) Крыло «D» завода майолики на берегу пруда.

Zimmerman Antal és *Steinmacher János*, velük a foglalkoztatottak száma már megkétszereződik az előző évihez mérten,⁴⁷ és a keresetük is emelkedik, mert átlag 40 forint heti bért számolnak el részükre. A folyamatosnak ígérkező munka egyre több korongos, festő, égető foglalkoztatását teszi lehetővé. Az év második felében a dolgozók száma eléri a 20 főt és keresetük a heti 88 forintos átlagot.⁴⁸ A további fejlődésben azonban megtorpanást jelent a részvénytársaság 1948-ban bekövetkezett államosítása.

A gyárak és vállalatok államosítását tartalmazó rendelkezések a városi edénygyár esetében is fordulatot jelentenek. A régi és elavult felszerelés, az üzem országos viszonylatban igen csekély értékű termelése, az államosítás utáni esztendőik iparfejlesztési politikájába nem volt beilleszthető és így annak felszámolásához vezetett.⁴⁹ Az a közel két esztendő, amíg a felszámolást a Herendi Porcelángyár irányításával lebonyolították teljes mélységében feltárta a hazai manufaktúrák kőedénygyártás belső ellentmondásait, évtizedek óta tartó agóniáját.

Az államosítással egyre nagyobb nehézségek álltak elő a termelésben és a kötelezettségek teljesítésében. A forint bevezetése utáni általános pénzforgalmi nehézségekkel nem tudott az állami kezelésbe került gyár megbirkózni. A kerámia üzemek országos irányító és ellenőrző szerve a *Finomkerámiaipari Központ* egyik első ténykedése közé tartozott statisztikai adatok rendszeres bekérése a felügyeleti körébe tartozó üzemektől, majd azoknak a korlátozott lehetőségek között nyersanyaggal történő ellátása. Egy a témakörben készített és fennmaradt jelentés⁵⁰ szerint mint inkurrens anyagok szerepelnek a gyár telepén:

„66 kg porcelánfesték különböző színben, évtizedek óta tárol, porcelánt a vállalat már nem gyárt. 140 kg kőedényfesték különböző színekben, az első pontban foglaltak szerint. 944 db barna teáskanna kissé gyártási hibásáru, aukcióra alkalmas

1600 db teáscsésze aljjal, mint fent,
487 db mokkácsésze (alj nélkül)”⁵¹

Beszédesebb bizonyíték a november 15-én kelt Anyagkönyvelési Összesítő, az üzem agyaggal és mázakkal való ellátottságáról, amely szerint az egész tétel agyaggal, kaolinnal, mázakkal, festékekkel közvetlenül üzemanyagokkal együttesen 27 238,16 forintban szerepel.⁵² A különböző jelentések és kimutatások jelzői a felszámolás előkészítésének, amely 1950. januárjában fejeződött be. A termelés teljesen megszűnik és az a néhány dolgozó, akiket még foglalkoztatnak, már csak a gyár leltárait készítik el, veszik számba a fentiekben kívül megmaradt nyersanyagokat és különböző edényeket. Az 1950. január 1-i állapotokat rögzítő készáru leltárt tekinthetjük az utolsó olyan hiteles adatnak, amely a gyár termelésével kapcsolatos. A minőség szerint I—III. osztályba sorolt edények

38. Leveses tányér, jegy: VÁROSLÓD, 1846. (fényös, benyomott) Ø=24 cm. VBM ltsz.: 58.52.1.

38. Suppenteller, Signum VÁROSLÓD, 1846. (gerippt) Ø=24 cm. VBM, Invrn.: 58.52.1.

38. Assiette creuse, marquée: VÁROSLÓD, 1846. (marque imprimée avec branche de sapin), Ø=24 cm, VBM, No 58.52.1.

38. Глубокая тарелка, марка: VÁROSLÓD, 1846 (оттиск) Ø=24 см. ВБМ инв. н.: 58. 52. 1.

B) Az „A”/I. épület homlokzati része.
B) Frontansicht der „A”/I. Anlage.
B) Façade du bâtiment «A»/I.
B) Фрагмент фасада здания «A»/I.

összesen 93 761,60 forint összeget tesznek ki. Az egész készlet azután az ÜVÉRT hálózaton keresztül került értékesítésre,⁵³ kivételt képez egy kisebb mennyiség, amit helyben értékesítenek.

A terjedelmes kimutatásban szereplő tárgyak gyártási minősége és annak differenciáltsága ugyancsak visszatérően dokumentálja a korszerűtlen technológiai eljárásokat, amelyek következménye a nagy mennyiségű II. és III. osztályú edény. A művészi minőségre utaló megjegyzések ebben az utolsó leltárban sem maradtak fenn, amelyek a nagy múltú és évtizedeken keresztül a hazai népies kőedények stílusformáló eredményeit idéznék.⁵⁴

Az 1940-es években készített edényeken általában kétféle gyári jegy fordul elő. Az egyik a részvénytársaság korában használt ún. „fenyős” benyomott és zöldszínű változatban, a másik a zöldszínű VÁROSLÓD blokk-betűs nyomata. Az edények a korábbi évtizedek öntő, korongos és présformában készültek, így azok újat nem mutatnak. Az idézett kimutatásban szereplő formák elhasznált állapotára is történik a leltározó által utalás. A többi között ez is következménye annak, hogy az utolsó években nagymennyiségű hibás, selejtes edény készült. A korábbi évtizedekben elterjedt a részben, vagy teljes egészében mechanikus úton történő (sablon, spriccelés, matrica) díszítés minőségi aránya is jelentősen romlott. Ismételten idézzük azokat a korábbi megállapításainkat, amelyek a társadalmi és termelési valamint művészeti problémákra vonatkoznak a magát minden vonatkozásban túlélt létesítménnyel kapcsolatban, mint tényezők felmerülnek és végső soron az üzem felszámolásához vezetnek.

Kutatásaink során előkerült ismeretlen adatok között időrendben utolsónak tekinthetjük azt a feljegyzést, amely mint egy szimbóluma az évszázados működését befejező manufaktúrának. Az elmúlt rendszer tér vissza egy pillanatra, amikor 1950. január 28-án végkielégítéssel elbocsátják az üzem régi dolgozóit, akik több évtizeden keresztül a kőedénykészítés

egy-egy jelentős posztján, mint *Albert János* korongos, aki 1937. január 1-től, *Ircsik Vilmos* masszamalmos 1935. október 28-tól, *Staub Vendel* korongos 1930. november 15-től és *Ullrich Viktor* festő 1928-tól fogva tevékenykedtek a gyárban.⁵⁵ Személyükben nemcsak egy érdekes gazdag, a hazai kerámiaművészet számára továbbra is névtelen gárda teszi le a festőecsetet és búcsúzik el a korongtól, hanem egy termelési mód fejezi be történelmi küldetését és adja át helyét a korszerűbb formáknak és módoknak. Velük végleg lezáródott a hazai kerámiagyártás egyik figyelemre méltó központjának működése. A dunántúli terület gazdag és sokoldalúan színes kőedényművészetének utolsó telephelye, a nagyszerű városi népies kőedényművészet több virágzást megért műhelyeinek kapui a felszámolással véglegesen bezáródtak.

VI.

A hazai kőedényművészet fejlődése és alakulása a XIX. század második felében függvénye nemcsak a művészi kerámia stílári változásainak, hanem az egész hazai iparművészet alakulásának is. A reformkorban a művészi kőedény kifejezette a haladó, a feltörekvő polgárság és a nemesség alsóbb rétegeinek mindennapi és reprezentatív igény kielégítője.⁵⁶ A társadalomban bekövetkezett változások eredményeként a kőedény a század utolsó harmadáig művészi megjelenítése alapjait érintő változáson megy keresztül. Ez elsősorban az igények különbözőségében mutatkozik meg. A kiegyezés időszakára teljesen befejeződik a parasztság ártétegződése és azazal társadalmi helyzete, gazdasági és esztétikai környezete is megváltozik. Ettől kezdve a századfordulóig nagyjából az igény nem változik, inkább egy hagyományörző irányzat lesz uralkodóvá a parasztság környezetének művészetében. A fejlődés szakaszaiban elsősorban szükséges megemlíteni a mázfeletti festésről való általános áttérést a mázalattira. Ez nemcsak gazdasági kérdés, mert míg a mázfeletti festésű edényeket három, addig a mázalatti díszítéseket mindössze két alkalommal égetik. Az égetési költségek csökkenésén túlmenően a gyártási folyamat is egyszerűsödik, gyakorlatilag kevesebb

C) Az „A”/II., III. és IV. épületek homlokzata.
C) Frontansicht der Anlagen „A”/II., III. und IV.
C) Facades des bâtiments «A»/II, III, et IV.
C) Фасад зданий «A»/II, III и IV.

kézen megy keresztül az edény, mint a korábbi eljárásnál. Az újítás gazdaságossági tényezői mellett a kompozíciókra és azok színvilágára, összességükben vizuális megjelenítésükre is hatott. (1., 2., 3. sz. képek.) Utolsó tényezőként szükségessé felvetni a korábbi fejezetekben is visszatérő motívumként jelentkező problémát, a hazai művészi agyagipar helyzetét a monarchián belül.

A városlódi kőedénygyár a dunántúli csoport kiemelkedő központja, nemcsak időrendben azzal, hogy utóda a pápai manufaktúrának, egy évszázadon keresztül működött, hanem azzal is, hogy a számos kisebb manufaktúra közül a XIX. század utolsó harmadában és a XX. század első felében szinte egyedüli a népies kőedények előállításában. Az ország északi-középső és észak-keleti részében a korábbi csoportokból hasonlóan csak egy-egy műhely a *hollóházi* és a *bélapátfalvai* tartotta fenn magát. Tanulmányunkban utaltunk arra, hogy éppen a múlt század nyolcvanas éveitől kezdődően elterjedt szecessziós síkdíszítmények (7., 8., 9., 10., 20., 21. sz. képek) Városlődön kívül, csak Hollóházán váltak említésre méltóan *stílusnyomot* hagyóvá. Ez a díszítmény Bélapátfalván teljesen ismeretlen. Később a század elején sablonnal készítették a hagyományostól ilyen irányban „tervezett” „magyaros” motívumokat, de ezek előfordulása igen ritka. A mázalatti rózsás díszítmények szerkezeti elemzésére részben utaltunk más tanulmányunkban,⁵⁷ de koránt sem merítettük azt ki, s e helyen sem foglalkozhatunk elemzőbben annál. További kutatást igényel és a tárgyi emlékek országos számbavételét, hogy a kor szintézise létrehozható legyen. A kézfestésű mázalatti díszítésnél a teljes felületet kitöltő kompozíciók a fejlődés csúcspontjai. A hanyatlást a kézfestésű díszítmények helyett a különböző mechanikai eszközök legáltalánosabban elterjedt változatai a sablonálás és a tuppfolás jelenti. (15., 16., 17., 18., 25., 27. sz. képek.) A kompozíciók ennek megfelelő átalakítása, a díszítmények megoszlása a kézfestés és a mechanikai eljárás között már-már érintik a művészi minőség problémáját.

Az agyagipari fejlődésünk elmaradottsága ellenére sem térhetett ki a primitív, sokszorosítási eszközök alkalmazása elől kőedényiparunk, mert arra a gazdaságosság kényszerítette hazai üzemeinket. Ebben az időszakban, amikor felbomlik az egységes kézfestésű kompozíció (22, 23. sz. kép), és megjelennek a sokszorosító eljárások különböző változatai, az 1880-as esztendőök közepén stílus-alakítást eredményez a „szűrmenta” síkdíszítmény elterjedése a kőedényt díszítő motívumok között. Az új stílus megjelenése ebben az esetben

E) A „C” épület és a romos gyárépület nyugatról.
E) Westansicht der „C” Anlage und des kriegsbeschädigten Fabrikbaus.
E) Le bâtiment «C» et le bâtiment de l'usine en ruines, vue du côté ouest.
E) Здание «C» и развалины заводского здания с запада.

F) Az „A”/IV. sz. épület körkemencéjének tűzelőnyílása.
F) Feueröffnung des Rundofens im „A”/IV. Bau.
F) Porte du foyer du four circulaire du bâtiment «A»/IV.
F) Топка кольцевой печи в здании «A»/IV.

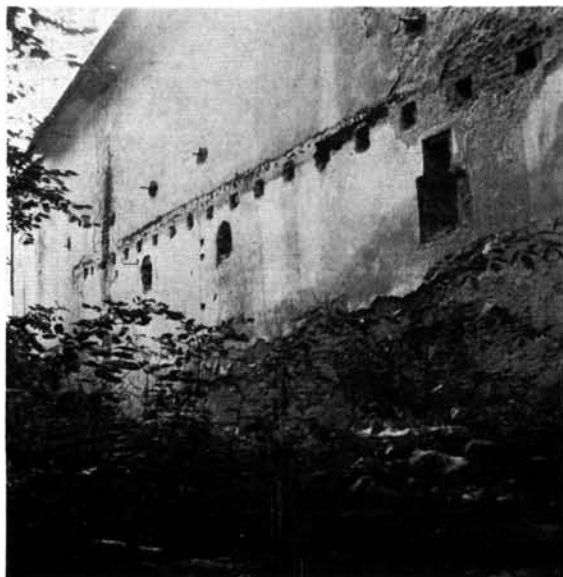

D) Az „A”/IV. sz. romos épületben lévő kemence.
D) Brennofen im kriegsbeschädigten Bau „A”/IV.
D) Four dans le bâtiment en ruines «A»/IV.
D) Печь в руинах здания «A»/IV.

azonban nem a gazdaságosság és a vásárlók igényének oldaláról való megközelítés lehetőségét mutatja, hanem egy újabb tényezőt, a politikumét, ami a magyaros művészet már idézett ideológiai összefüggései következményeként jutott el a kőedénydíszítmények megváltoztatásához. Ez a harmadik komponens Városlód művészetében a XIX. század utolsó két évtizedében érvényesült a legjelentősebben. Üzemünk esetében stílusreemtésről van szó, ami a hazai kőedényművészet értékelésénél feltétlen egy magasabb szint elérése a hagyományos rózsás kompozíciókkal szemben. Kétségtelen, hogy a Zsolnay edényeknek az új létrejöttében volt szerepük, de az, amit Pécsen létrehoztak, a kerámiaművesség más kategóriájába tartozó és más társadalmi igény kielégítője, mint a városlódi. Azonban éppen a harmadik komponens

G) Az „A”/III. épületben lévő tok-kemence.
 G) Muffeln im „A”/III. Bau.
 G) Four dans le bâtiment «A»/III.
 A) Печь здания «A»/III.

H) Az „A”/I. épület keleti oldala az alagút-kemence nyomaival.
 H) Ostseite des „A”/I. Baus mit Spuren des Tunnelofens.
 H) Côté est du bâtiment «A»/I, avec les restes du four de séchage.
 H) Восточная сторона здания «A»/I со следами печи.

jellegeből adódóan más irányban hatott az igény kielégítésre ez a fajta művészi produktum és a gazdaságosságra. A többi között ennek eredménye a viszonylag rövid idejű virágzás, majd a visszatérés a korábbi társadalmi igény és gazdasági érdekelttség által is szorgalmazott hagyományokhoz (28, 29, 30, 31. sz. képek.)

A millenniumi évek eklektikus világába való beilleszkedés nem okozott nehézséget Városlődön. A síkdíszítmények után a rózsza kompozíciók ismételt alkalmazása azonban nem a korábbi szinten valósult meg. A mechanikai eszközök térhódítása révén az edényfelületen, elsősorban a tányérokra a sablonált, tuppolt részletek már csak néhány ecsetvonást engednek a kézfestésnek. A szűrmentából alakított motívumvilág mesterként tervezettségé miatt nem nyerte meg azoknak a tetszését, akik a szűröket „viselték”, ezért a gyárak inkább a keresett hagyományokat őrző díszítményekhez tértek vissza. A síkdíszítményű edények, étkészletek, vázák a kisvárosi polgár népieskedő környezetében találtak számottevő érdeklődésre. A díszítési mód rövid fellendülését nem a hanyatlás követi, hanem egy élesen meghatározható törés jellemzi megszűnését.

A XX. század elején is lényegében a millenniumi eklektikus irányvonal az uralkodó. (11., 12., 13., 14. sz. képek.) A kőedényművészetben általános elerőtlenedés tapasztalható. Egyre jobban zsugorodik az a felvevő terület, amely évtizedekkel előbb még széleskörben igényelte a népies kőedényeket. Az a néhány esztendő, ami még az első világháború kezdetéig tartott, újabb eredményekkel már nem gazdagítja a városlődiek művészetét sem. A közel egy évtizedes gazdasági pangás, a gyár szervezetében bekövetkezett változások, az infláció, mind hatással voltak az edények milyenségére, művészi megjelenítésére. Ahogyan az egész társadalomban tapasztalható volt egy konzervatív, retardáló szemlélet, a feudalizmus iránti nosztalgia, ugyanúgy megfigyelhető az iparművészetre, a kerámiaművészetre, végezetül a városlőd termékekre is egyaránt érvényes tartózkodás, visszafordulás.

Az előrehaladás, ami a második részvénytársaság időszakában mégis tapasztalható, mindössze két irányban érzékelhető. Az egyik a vörösgyag korszerűbb feldolgozása kisebb készletek formájában, amiről már korábban megemlékeztünk. A másik az 1930-as évek végén a síkdíszítmények felújítása, ami a fentiek összevetésével is inkább negatívan értékelhető. A díszítmények kobalt kék színe, látszat előkelőséget kölcsönöz a minőségében gyenge kőedényanyagoknak. Ennek következtében a tárgy a legtöbb esetben elveszti anyagszerűségét. A díszműveken alkalmazott motívumok határozottan a porcelánfestés hatását utánozzák, gyakran aranyozással, ami további eltávolodást jelent a kőedény jellegétől. Ez a felújítás szélesebb körben való alkalmazást és elterjedést a II. világháború miatt nem eredményezett. (34., 35., 36. sz. képek.) Századunk öt évtizedében végsősoron a fentiek kivételével alig haladt valamit előre a kőedényművészetben, nem fejlődött annak forma-, motívum- és színvilága, a kompozíciók egyre lazábbakká és szerkezet nélkülivé váltak a középszerű edényfestők ecsetje alatt. Más irányzat megfigyelői is lehetünk akkor, amikor egyszerű használati edényigény kielégítésére készítenek tányérokat, készleteket, konyhai felszereléseket, illetve felszerelési tárgyakat rajzos vagy festői díszítmény nélkül egyszerű zárócsíkkal, vagy néhány sablonnal készített apró virággal dekorálnak. Az utolsó évtizedekben a korábbi stílusformák együtt élnek. Ez az edényanyag már a társadalom nem egy meghatározott rétegének, osztályának ízléséhez kapcsolódó, hanem egy a kerámia iránt általában megmutatkozó igény kielégítését tölti be a városlőd kőedény-termékek esetében is.

Molnár László

JEGYZETEK

- ¹ Mihalik S.: A városi régi kerámia. Fol. Arch. VII. 1955. 193—212. o. Budapest, 1955.
- ² A soproni Kereskedelmi és Iparkamara főjelentése az 1866—1869-i időszakban. 37. o. Sopron, 1871.
- ³ A soproni Kereskedelmi és Iparkamarának 1876. évi statisztikai jelentése II. r. 901. o. Sopron, 1878.
- ⁴ Molnár L.: Iparegyesület és az Iparműkiállítások. Művészettörténeti Értesítő. 1965. I. sz. 25—39. o. Budapest, 1965.
- ⁵ Veszprém, III. évf. 1877. június 10. 23-dik szám.
- ⁶ VeML. Felekezeti Anyakönyvek. Városlód r. k. anyakönyvei 1828—1896.
- ⁷ Sashegyi Gyula budapesti lakos gyűjteményében.
- ⁸ VeML. uo.
- ⁹ Molnár L.: Apátfalvi keménycserépgyár a XIX. század utolsó harmadában (kb. 1867—1894). Heves Megyei Múzeumok Közleményei (V.) 1967. 241—261. o.
- ¹⁰ Haupt-Bericht der Handels- und Gewerbe-Kammer in Oedenburg für 1878. S. 92. Oedenburg 1879.
- ¹¹ Uo. 1879. S. 134. Oedenburg 1880.
- ¹² VeML. uo.
- ¹³ Veszprém megyei Hivatalos heti Közlöny 1878. december 1. 48. sz.
- ¹⁴ Magyar Ipar 1881. 360. o.
- ¹⁵ Uo. 1880. 201—202. o.
- ¹⁶ A soproni Kereskedelmi és Iparkamara jelentése az 1883., 1884. és 1885-ik években II. r. 60—61. o. Sopron, 1886.
- ¹⁷ Molnár L.: A pécsi Zsolnay kerámia és az 1878-as párizsi világkiállítás. 100 éves a Pécsi Porcelángyár. (Tanulmánykötet) Pécs, 1971.
- ¹⁸ Mihalik S.: i. m. 208. o.
- ¹⁹ Művészi Ipar, 1885. 149. o.
- ²⁰ Magyarország Gazdasági Statisztikája. Szerk. Láng Lajos 295. o. Budapest, 1887.
- ²¹ Grofcsik Jánosnak a gyárral kapcsolatos, de levéltárban nem található adatközlése, amelyért ezúton mondok köszönetet.
- ²² Művészi Ipar, 1891—1893. 182. o.
- ²³ Ráth György: Az iparművészet 1896-ban. Millenniumi Évkönyv 138. o. Budapest, 1897.
- ²⁴ A magyar korona országainak gyáripara az 1898. évben. Szerk. Sztierényi József VII. füzet 133. o. Budapest, 1901.
- ²⁵ Uo. 170. o.
- ²⁶ Mayer Béla budapesti születésű, 1893-ban Porcia Leopoldina grófnővel kötött házasságából öt gyermek származott: Lajos 1894., Mária Magdolna 1896. Mihály 1897. Eleonóra Lujza Leopoldina 1900. Lucia Alexandra Ella 1910, valamennyit Városlódon jegyezték be a r. k. majd az állami születési anyakönyvbe. Mayerok családkutatásának eredményeit más tanulmányban közöljük.
- ²⁷ A győri Kereskedelmi és Iparkamara jelentései 1901. 52. o. Győr, 1902. — Az évi köedénygyártást normális keretek között mozognak jelenti, de a következő esztendő jelentései sem a gyárat, sem a köedénygyártást a kamarai területen nem említik.
- ²⁸ Magyar Ipar XXXV. kötet 959. o. Budapest, 1914.
- ²⁹ Gazdasági, Pénzügyi és Tőzsdei Kompass 1927—1928. évre 1185. o. Budapest, 1927.
- ³⁰ Vö. Molnár L.: Az apátfalvi keménycserépgyár 1894—1928 között. Kiny. Az egri Múzeum 1968. évi (VI.) 221—248 l. Eger, 1969.
- ³¹ Magyar Statisztikai Közlemények az 1920. évi Népszámlálás II. rész 153. o. Budapest, 1925.
- ³² Magyar Iparművészet, 1920. 37. o.
- ³³ Magyar Pénzügyi Kompass 1922—1923. 29. évf. 671. o. Budapest, 1923.
- ³⁴ Tasnádiné Marik Klára: A kislódi „Pannonia” keménycserépgyár. A Veszprém megyei Múzeumok Közleményei 277—279. o. I. Veszprém, 1963.
- ³⁵ Nagy „Magyar Kompass” (azelőtt Mihók-féle) 1936—1937. 364. o. Budapest, 1937.
- ³⁶ 3. sz. függelék A/I-jelű épületéről van szó, ahol nemcsak az alagútkenemec és korongok, hanem más gépek és mechanikai felszerelések is elhelyezésre kerültek.
- ³⁷ Grofcsik János szóbeli közlése.
- ³⁸ Magyar Pénzügyi Kompass 1927—1929. 32. évf. 782. o. Budapest, 1928.
- ³⁹ Uo. 1930—1931. 517. o.
- ⁴⁰ Compass Financierel Jahrbuch 1936. S. 429. Wien, 1936.
- ⁴¹ Gazdasági, Pénzügyi és Tőzsdei Kompass 1937—1938. évre 364. o. XIII. évf. Budapest, 1937. — Nagy „Magyar Kompass” (azelőtt Mihók-féle) 1941—1942. 432. 65. évf. Budapest, 1942.
- ⁴² Ellman Lajos gyári segéd meghalt 1912., E. Antal edényfestő apja, Wienziert Nándor köedénygyári festő, W. József apja.
- ⁴³ HPGy Irattára Herend. Városlódi iratok. Az 1950. évi január havi pénztári bizonylatok dosszié (1970. májusban került elő) 1. 3. sz. függelék.
- ⁴⁴ HPGy Irattára Herend. Városlódi Majolikagyár dosszié 1945 után.
- ⁴⁵ Uo.
- ⁴⁶ Uo.
- ⁴⁷ Uo.
- ⁴⁸ Uo. 1947. július átlag 12 fő
augusztus átlag 16 fő
szeptember átlag 20 fő
október átlag 21 fő
november átlag 27 fő
december átlag 30 fő.
- ⁴⁹ Az államosítást, majd a felszámolást végző szervek a gyár egész irattárát összecsomagolták és a Herendi Porcelángyárba szállították. 1952/53 között a gyár épületeinek padlásterében elhelyezett ládákat, melyekben az iratok voltak, tűzrendészeti okokból eltávolították, azóta azok sorsa és helye ismeretlen. — 1970. májusában előkerült egy töredékes, valószínűleg később beszállított részük. Bruch Tibor és Bokodi Árpád szíves közlése nyomán.
- ⁵⁰ HPGy Irattára Herend. Városlód. 1949. október 8-án kelt jelentés másolati példánya.
- ⁵¹ HPGy Irattára Herend. Városlódi iratok. 1950. január havi pénztári bizonylatok dosszié.
- ⁵² Uo.
- ⁵³ Uo.
- ⁵⁴ A VBM Igazgatósága által végzett kutatás, gyűjtés és vásárlás eredményeképpen 1968-tól kezdődően sikerült nagyobb számban összegyűjteni városi edényeket, nemcsak a korábbi, de az utolsó időszakból is. A gyűjtésben közreműködő Pesovár Jánosnak ezúton mondok köszönetet azért a lelkes munkájáért, amellyel az egyes edények felkutatásával tanulmányom elkészítését segítette.
- ⁵⁵ HPGy Irattára Herend. Városlódi iratok.
- ⁵⁶ Vö. Molnár L.: Tematikus ábrázolások keménycserép-tányérok. Művészettörténeti Értesítő 1969. 2. sz. 148—159. o.
- ⁵⁷ Uo.

FÜGGELÉK 1.

Az alábbiakban közöljük azoknak a munkásoknak adatait, akik a különböző egyházi és állami anyakönyvekben szerepeltek. Kiegészítettük még a névsort az egyéb forrásokban előforduló nevekkal és adatokkal a teljességre való törekvés igényével. — Természetes, hogy voltak olyan festők, korongosok, vagy más munkakört betöltők, akik rövidebb ideig tevékenykedtek a gyárban, — anyakönyvi bejegyzésre nevük nem került — sajnos így nem tudunk róluk. Egyéb idevonatkozó források, a magánkézben levő vállalkozásról nem kerültek elő. Az évszámok az első és utolsó előfordulást jelentik. Külön jeleztük azokat, akiknek utolsó előfordulása elhalálozásukkal kapcsolatos.

Rettig János edénykészítő	1851—†1883
Rössner Gusztáv (sziléziai szül.) festő, köedénygyári felügyelő, gyári munkavezető	1861—1898
Vanke Ferenc gyáros	1861—1870
Reischák (Rizák) András gyári kocsis	1865
Sziegl (Szigl) Antal gyári munkás	1865
Kobelle Vendel köedénygyári legény	1868—1882
Kungl István köedénygyári munkás, edényfestő	1870—1896
Bsürer Fridrich (Eger, csehországi szül.) gyári munkás	1873—†1879
Ort (Orth) János	1873—†1879
Wankün Péter Antal (düsseldorfi szárm.) porcelánfestő a köedénygyárban	1876
Karl Sebestyén gyári munkás, festő	1877—1887
Payer Mihály gyári munkás	1878—1892
Steinmayer Rozália gyári napszámos lány (később Friesz András felesége)	1879—1886
Kungl Rozália gyári napszámos lány (később (Auerbach Ambrus felesége)	1879—1886
Oppe Ignác (sankt-pölteni szárm.) köedénygyári munkás	1879—†1909

Sommer Fridrich Vilmos (porosz-sziléziai szárm.) gyári munkás

Weisz József köedénygyári munkás	1879
Rettig (Rettich) Péter gyári munkás	1881—1892
Staub Antal gyári munkás	1882—†1913
Kobelle Vencel (csehországi szárm.) gyári munkás	1882
Ort Imre gyári munkás	1883—1897
Salamon Ferenc gyári kocsis	1883—1889
Zimmermann György gyári munkás	1883—1898
Friesz András gyári munkás	1883—1892
Brückner János gyári munkás	1883—1891
Sziegl János gyári munkás	1884—1892
Frank Anna gyári munkásnő	1884
Keller Ambrus gyári munkás	1885
Müller Teréz napszámosnő	1885
Auerbach Ambrus napszámos	1886—1892
Mártz József gyári munkás	1886—1889
Bayer Nándor gyári munkás	1886—1895
Höhn György (budapesti szárm.) gyári munkás	1886—1893
Frank Mihály gyári munkás	1887—1912
Freud Mihály gyári munkás	1887—†1892
Ort Gyula (pápai szárm.)	†1887
Petrics Miklós gyári munkás	1888
Bilous Albin (Kolomea galíciai szárm.) gyári munkás	1888—1889
Fleckenstein András gyári munkás	†1888
Galler János (Znaim morvaországi szárm.) edénykészítő	1889
Birmann György gyári munkás, edényesztergályos	1890—1899
Kásló Lajos (bajorországi szárm.) festész	1890—1900
Wolf József köedénygyári festész	1890
Osztér József gyári munkás	1890—1891

Fáth (Fiath) János gyári munkás, edényfestő	1890—1899	Ulrich Viktor gyári festő	1928—1950
Ullrich János napszámos	1891	Schandl Pál köedénygyári munkás	1928—1934
Nagy János gyári munkás	1891—1894	Paulics Mihály korongos	1928—1934
Ullrich Mihály gyári munkás, edényesztorgályos	1892—1907	Kungl Antal korongos	1929
Osztér János gyári munkás	1892—1909	Steinbach Anna gyári munkás	1929
Fleckenstein András gyári munkás	1892	Frank Mihály korongos	1930—1947
Weinziert Nándor köedénygyári munkás, festő	1892—1909	Staub Vendel gyári munkás, köedénykorongos	1930—1951
Karl Mihály gyári segéd, edényesztorgályos	1893—1925	Pfening Antal köedénykorongos	1931—1933
Kungl Albert (városioldi szárm.) gyári munkás	1893—1896	Vesztergom János korongos	1931—1944
Kolman Borbála köedénygyári munkásnő	1893	Tepper Rudolf (bécsi szárm.) gyári munkás	1931—1937
Kungl Márton edényfestő	1893—1898	Kungl János korongos	1932—1943
Csizmadia János gyári munkás	1894	Albert István köedénymunkás	1932
Friesz Mihály gyári munkás, edényesztorgályos	1894—1899	Albert Antal köedénykorongos	1932
Ullrich Antal gyári munkás, edényesztorgályos	1894—1903	Lakner Emil köedénygyári munkás	1933
Remes Sebestyén edényesztorgályos	1894—1907	Tepper Antal köedényfestő	1933—1934
Albert Lőrinc napszámos	1895	Karl Mihály korongos	1934
Schell Rozália napszámosnő	1895	Salamon Ádám korongos	1934—1936
Frank János gyári munkás	1897—1899	Páter Mihály gyári munkás	1934—1938
Grimaier Mihály köedénygyári segéd	1897—1898	Steinmacher János gyári munkás	1934—1947
Reiman György gyári munkás	1898	Zimmerman Ignác gyári munkás	1934
Baráth Antal gyári munkás	1898—1910	Nyári József gyári munkás	1935—1945
Hammer Ádám gyári munkás	1898	Iresik Vilmos gyári munkás, masszamalpos	1935—1950
Ellenman Lajos gyári segéd	1898—1912	Albert Vendel gyári munkás	1935—1945
Kungl Ferenc gyári segéd, edényfestő	1898—1900	Frank Vilmos korongos	1935
Kungl Konrád gyári segéd, edényesztorgályos	1898—1900	Mészáros Kálmán gyári munkás	1935
Egersdorfer Ambrus gyári munkás	1898—1902	József Károly gyári munkás	1935—1936
Lang József gyári napszámos	1898—1900	Grimayer Mihály gyári munkás	1936
Fischer Antal gyári munkás	1899	Hufgart József gyári munkás	1936—1939
Englert Antal gyári munkás	1900	Elmann Antal köedényfestő	1936—1944
Kungl János gyári napszámos	1900	Steiner Ferenc gyári munkás	1936—1939
Feith Konrád esztorgályos	1900—1912	Schell Mihály gyári munkás	1937
Feith György esztorgályos	1900	Schmidt György gyári munkás	1937—1944
Lang Katalin gyári munkásnő	1900	József Ferenc gyári munkás	1937
Vragovic Jakob (Krapina, horvátországi szárm.) gyári munkás	1900—1900	Albert János edénykorongos	1937—1950
Friesz József gyári munkás	1900—1901	Stenger Ignác gyári munkás	1937
Frank Károly gyári munkás	1901—1915	Grimayer József gyári munkás	1938
Auerbach József gyári munkás	1901	Schvéder József gyári munkás	1938—1941
Marzinek János köedénygyári munkás	1901	Staub József gyári munkás	1938
Weisz Vendel köedénygyári munkás	1905—1909	Osztér János gyári munkás	1938
Weisz József köedénygyári munkás	1907—1910	Steiner József gyári munkás	1938
Steindl Károly (bécsi lakos) segédmunkás	1907	Weinziert József köedényfestő	1938—1942
Mayer Rudolf kályhás segéd	1908	Klein Mihály gyári munkás	1938—1947
Nyári Erzsébet (Mayer Rudolfné) gyári munkás	1908—1939	Freud Mihály korongos	1939
Mayer Rezső gyári munkás	1909—1923	Frank István korongos	1939—1940
Orovitz Vince köedénygyári kocsis	1910	Rippel Mihály köedényfestő	1941
Vüsz János gyári munkás	1910	Gröber József gyári munkás	1941
Zimmermann Teréz gyári munkásnő	1913—1919	Heidinger Lajos gyári munkás	1941—1942
Kungl Teréz gyári munkásnő	1913—1912	Fischer József gyári munkás	1942—1944
Primusz József gyári munkás	1913—1922	Bambek Mihály köedényfestő	1942—1944
Steinmacher József köedényfestő	1914	Csertán István gyári munkás	1943
Steinbach Pál gyári munkás	1921	Ádám József gyári kocsis	1943
Grim János köedénygyári munkás	1921	Pék Géza gyári munkás	1944
Tepper Hugó gyári munkás	1922	Keller József gyári munkás	1945
Kiss József gyári munkás	1922	Brunner Károly gyári munkás	1947
Szeibert Jakab gyárvezető	1922—1923	Mécs (Mics) József gyári munkás	1948
Kanyó Antal gyárberlő	1923	Pánczél Pál gyári munkás	1949
Paulics Mária gyári munkásnő	1923	Englert József gyári munkás	1949
Wolf Antal munkavezető	1925	Polák István gyári munkás	1949
Szeibert Rezső gyári munkás	1925	Tóth Antal gyári munkás	1949
Gróf Frigyes gyári munkás	1925—1939	Klein József gyári munkás	1949
Kungl Béla gyári munkás	1926	Pelczmann Árpád gyári munkás	1950
Noll János gyári munkás	1926	Nagy Kálmán gyári munkás	1950
Karl Ambrus gyári munkás	1927	Schell Márton gyári munkás	1950
Zimmermann Antal gyári munkás	1927—1950	Iresik András gyári munkás	1950

FÜGGELÉK 2.

Berendezés	A 43. jegyzet	C) Korongozó-műhely	
	A) Masszamalom		
1 db 13 LE Ganz gyártm. Francis vízturbina 18 éves.		1 db Kézi felvonó részben hazai gyártm. 18 éves.	
1 db 20 LE Wolf gyárt. félstabil gőzgép 42 éves.		9 db Lábkorong állvány házi gyártm. 40—100 éves.	
1 db 8 KW forgóáramú generátor kapcsolótáblával 18 éves.		8 db Géphajtású korongozó állvány, bakokkal hozzávaló előtét tengellyel 24 éves.	
1 db 1,2 KW egyenáramú dinamó világítás céljára 18 éves.		Munka-asztalok, szárító állványok, edénytároló deszkák 18—40 éves.	
2 db Kvarcbélésű őrlődob 500 kg agyagörlésre, részben házi gyártm. kb. 40 éves.		1 db 1,5 m Ø masszakeverő hordó előtét meghajtással 12 éves.	
1 db Kvarcbélésű őrlődob 200 kg, agyagörlésre, házi gyártm. 40 éves.		D) Kemenceházak	
1 db Kvarcbélésű őrlődob 120 kg agyagörlésre, házi gyártm. 22 éves.		400 db Samott égetőtok házi gyártm.	
1 db Wagoner és Hübner membrán-szivattyú 18 éves		2 db Lábhajtású korongozó állvány samott tokok készítésére, házi gyártm. 40 éves.	
1 db Ismeretlen gyártmányú membrán-szivattyú 40 éves, hiányosan felszerelt, üzemben kívül.		Szárító- és félkészárú állványok, munka-asztalok és edényhordó deszkák 18 éves.	
1 db Ganz gyártmányú kisméretű agyaggyúró 40 éves.		E) Mázörölő és gipszforma műhely	
1 db Kisméretű görgőjárat 40 éves.		2 db Mázörölődob 80 kg és 50 kg mázörlésre házi gyártm. 40 éves.	
1 db Rázós zita samott szítalásra, házi gyártm. 10 éves.		1 db Lábkorongozó állvány gipszformákhoz, házi gyártm. 40 éves.	
1 db Közlőművek különböző gépek meghajtására szijakkal együtt 18 éves.		Munka-asztalok és állványok 20 éves.	
1 db Csővezeték az agyagpréshöz és a többi géphez stb. 18 éves.		F) Készárú raktár	
B) Festőműhely		1 db Edény korong meghajtással 18 éves.	
1 db Kreisberger festékszóró berendezés 2 pisztoly és légkazan 15 éves (üzemen kívül hiányos).		Asztalok és állványok 18 éves.	
4 db Festőasztal felszereléssel együtt 18—40 éves, üzemben kívül			
Szárító állványok 20 éves			
1 db Festékpör elszívó ventilátor 16 éves			

G) Modell és forma

Az összes gipsz modell és forma a legnagyobb részben elhasználódva (1939. XII. 31. értékben számítva összesen: 2100 pengő).

H) Kocsi

1 db parasztszekér.
1 db laposkocsi.

I) Elektromos motorok

1 db 14 LE Ganz motor 18 éves.
2 db 4 LE Bergmann motor 18 éves
2 db 3 LE Bergmann motor 18 éves

2 db 1,2 LE Bergmann gyártm. motor 18 éves
1 db 1 LE Bergmann gyártm. motor 18 éves.
1 db 0,6 LE Bergmann gyártm. motor 18 éves.
2 db Ganz gyártm. vízvivattyú egybeépített motorral 18 éves.

J) Irodaberendezés

3 db Lapos íróasztal.
3 db Lerakó asztal
2 db 2 ajtós szekrény
1 db 3 ajtós szekrény
1 db Redőnyös iratszokrény
2 db Edényminta állvány
6 db szék
2 db Hordozható írógép

FÜGGELÉK 3.

Pápán, majd Városlődön kőedénygyártással foglalkozó Mayer család tagjai közel egy évszázadon keresztül tevékenykedtek a hazai művészi kerámiaparbán. Munkásságuk a nehéz történelmi viszonyok között is számtalán és nevük a dunántúli kőedénykészítés kapcsán összeforrott a hazai kerámiatörténettel. A gyártörténeti kutatásokkal párhuzamosan végzett anyakönyvi és levéltári kutatások eredményeként sikerült összeállítani a család szerteágazó rokonsága családfáját, amelyet az alábbiakban adunk közre. A teljességre törekvő kutatás eredményeit tekintve, helyes, ha számolunk azzal a ténnyel, hogy a jövőben még előkerülő adatok pontosabbá tehetik, felderíthetik a család származási helyét, tekintve, hogy a XVIII. században Pápa városában számos Mayer tevékenykedik, de azok a jelenlegi kutatás szerint nem voltak a kerámiás családdal kapcsolatba hozhatók. Ennek figyelembe vételével a család eredetét a reformkori Mayer György városbíró, majd posztó- és kőedénygyáros személyével indítjuk.

A Mayer György és Pálcs Julianna házasságából született 16 gyermek közül alig néhányan érték meg a felnőtt kort, alapítottak családot és öröközték tovább a Mayer nevet. Az 1830-ban született harmadik György, aki jelentős számunkra, nem pápai lánnyal kötött házasságot. Gyermekük közül Béla az, aki továbbra is kapcsolatban marad a kőedénygyártással. Leszármazottai között van az az Eleonóra-Lujza Leopoldina, aki Grofcsik János vegyész-mérnök felesége. Grofcsik János felmenő ágon rokon az első világháború után a gyár tulajdonába és irányításába bekapcsolódó Iglauer Istvánnal olyan módon, hogy apja Grofcsik Vilmos, Iglauer Emiliát, István nővérét vette nőül. Talán nem érdektelen megemlíteni, hogy Grofcsik János öccse, Andor-Vilmos 1940-ben kötött házasságot Gácsér Ilonával, aki Kácsér Kata kerámius, porcelántervező húga.

A pápai Mayer-család 1832-ben született Vendelinus-Ferdinandus nevű gyermeke, később mint pápai posztókereskedő és porcelánárus került bejegyzésre az anyakönyvbe. Az életben maradt gyermekek közül ő folytatta apja posztós tevékenységét, de amint a bejegyzésből kitűnik, öccse által készített, „porcelánok” árúztatásával is foglalkozott Pápán.

A Mayer család

Georgius Mayer senior (x1795?—†1858)
(Pálcs Julianna) (x1801?—†1864)
Franciscus (1818—1881) (előfordul később Városlődön)
Julianna (1820—†1820)
Elisabetha (1821—†1827)
Julianna (1823—†1823)
Georgius (1824—†1828)
Josephus (1826—†1827)
Georgius (1828—?)
Theresia (1829—†1830)

Georgius (1830—†1886) (áttelepül Városlődre)
Vendelinus-Ferdinandus (1832—?)
Nep. János (1834—?)
István (1835—†1836)
József (1837—†1843)
Helena-Johanna (1840—?)
Magdolna (1840—†1840)
Mária (1842—†1842)
Georgius Mayer (1830—1886)
(Jordán Emília, nem pápai szárm. x1838?—†1919)
Emília (1856—†1856)
Gyula (1863—†1944)
Lujza-Mária (1866—?)
Ilona (1867—?)
Rezső-Titusz-Hugo (1878—?)
Béla (1862—?) (budapesti szül., a városlódi gyár továbbvivője)

A Mayer család

Mayer Béla (1862—?)
(Porcia Leopoldina grófnő (1873—†1956) házasságkötés 1892)
Béla (1893—†1966)
Lajos (1894—)
Mária-Magdolna (1896—)
Mihály (1897—)
Eleonóra-Lujza Leopoldina (1900—)
Lucia-Alexandria-Ella (1910—†1910)
Grofcsik János (1890—) (vegyésmérnök)
(Mayer Eleonóra-Lujza-Leopoldina, házasság 1922)
Iglauer János (esztorgályos Pápán)
(Flaskert Magdolna, házasságkötés 1865)
Emília (1867—?)
István (1869—?) (megvásárolja a gyárat az I. vh. után)
Eleonóra (1866—?)
Grofcsik Vilmos
Iglauer Emília (1867—?)
János (1890—) (felesége Mayer Eleonóra-Leopoldina-Lujza)
Andor-Vilmos (1901—)
(Gácsér Ilona, házasság 1940)
Andor (1941—)
Ildikó-Emília (1943—)
András-István (1946—)

Die Steingutfabrik von Városlőd (1866–1950)

Ein früheres Kapitel der Steingutfabrik von Városlőd wurde von Sándor Mihalik bereits bearbeitet, usw. mit besonderer Berücksichtigung der Porzellanherstellung. Die 1866 in Városlőd erfolgte Niederlassung von György Mayer, des damaligen Inhabers der altbekannten Fabrik in Pápa, bedeutete in der Herstellung von Steingutwaren den Anbruch einer neuen Ära.

Im ersten Jahrzehnt seines Wirkens blieb es noch bei der Manufaktur und die Jahreserzeugung der 23 Beschäftigten erreichte bloß den Wert von 25 000 Gulden. Stil und Ornamentik der Erzeugnisse sind die gleichen wie jene anderwärts tätiger Betriebe. Größtes Hindernis der Entwicklung der ungarischen Steinguterzeugung war damals die unbeschränkte Einfuhr höher entwickelter solcher Waren nach Ungarn aus Böhmen und Österreich.

Der gegen die allgemeine industrielle Rückständigkeit des Landes ankämpfende Industrieverein veranstaltete wohl von Zeit zu Zeit instruktive Ausstellungen und setzte auch zur Aneiferung bestimmte Preise aus, aber ohne merklichen Erfolg. In den nächsten Jahrzehnten mehrten sich aber die Ausstellungen und unter den Schauobjekten werden die Steinguterzeugnisse und Schmuckgegenstände aus Városlőd immer zahlreicher. Wenn der Betrieb auch ausländische Maler beschäftigte, so läßt sich fremdländischer Einfluß in der Ornamentik der Erzeugnisse doch nicht nachweisen.

Ein größerer Aufschwung trat um das Jahr 1880 ein. Die Zahl der in den verschiedenen Werkstätten Beschäftigten stieg auf 40 und unter den Werkangehörigen gibt es auch viele weibliche Arbeitskräfte. Mit zunehmender kapitalistischer Betriebsführung steigert sich auch der Grad der Ausbeutung bei der Entlohnung des beim Drehen der Scherben, deren Ornamentierung und anderen Verrichtungen beschäftigten Personals, einschließlich von Tagelöhnerinnen.

In diesem Jahrzehnt greift man bei der Ornamentierung auch zurück auf altungarische Motive, wie sie auf Prunkgewändern höherer ungarischer Stände sowie auf Gold- und Silberschmiedearbeiten des XVII. und XVIII. Jahrhunderts zu sehen waren und auf eine volkskünstlerische Ornamentik der Steinguterzeugnisse. Auch auf den Keramiken von Városlőd erscheint die Kunst des Flachdekors als Wegbereiter des allgemeinen künstlerischen Aufstiegs.

Zu dieser Zeit beschäftigt der Betrieb bereits regelmäßig 50–60 Personen und Gefäße, deren Formenreichtum ständig größer wird, werden bereits in zwei größeren Rundöfen gebrannt. Interessant ist die Feststellung, daß der Betrieb von Városlőd 1885 auch schon die Bemalung ausländischer Porzellane aufnimmt. An der Gestaltung einer besonderen ungarischen Stilart nahm die Zsolnay-Fabrik in Pécs einen verdienstvollen Anteil. Die von dieser Fabrik auf hohem Niveau erzielten Ergebnisse erscheinen dann auf provinzieller Ebene auch auf den Erzeugnissen von Városlőd. Aber auch in dieser Aufschwungsperiode wurden in Városlőd keine Entwurfskünstler beschäftigt. Die Motive der Formgebung

und der Ornamentierung stammten aus dem Herkommen und richteten sich nach den künstlerischen Fähigkeiten der Maler. Am Ende des Jahrhunderts bekam aber auch die Kunst die Folgen der wirtschaftlichen Stagnation zu spüren. Die Produktivität gerät ins Hintertreffen, man verzichtet in Városlőd auf eine Rekonstruktion und Modernisierung des Betriebs und geht dazu über, mit Hilfe primitiver Reproduktionsverfahren den Ausstoß an Fertigerzeugnissen ebenso wie die Ausbeutung zu steigern und derart die Verkaufspreise herunterzudrücken.

Innerhalb weniger Jahre bis zum ersten Weltkrieg verzeichnete man einen 25–30%-igen Anstieg der Rohstoffpreise und Löhne, so daß eine Weiterführung des Betriebs als Manufaktur in Familienhand nicht mehr in Frage kam. In den Kriegsjahren mußte der Betrieb überhaupt stillgelegt werden.

Eine Änderung trat erst ein, als 1920 die Fabrik in den Besitz einer Aktiengesellschaft überging, die aber nur kurzlebig war. Eine viel tiefer gehende Wandlung war die im Jahre 1927 erfolgte Bildung einer zweiten Aktiengesellschaft, die mit Hilfe größerer Kapitalkraft den veralteten Betrieb rekonstruierte. Eines der Ergebnisse des Aufschwungs der dreißiger Jahre war die Aufnahme der Herstellung von irdenem Geschirr aus feuerfestem rotem Ton sowie die Neubelebung volkskünstlerischer ungarischer Motive. Die Neubelebung der Steingutkunst bleibt aber aus und man beschränkt sich darauf, auf die Formen und Motive vergangener Zeiten zurückzugreifen.

Der zweite Weltkrieg verursachte sodann einen Rückfall größeren Ausmaßes und die Fabrik verödete je länger je mehr.

Die Anfänge einer neuen Aufschwungstendenz schienen sich in den Jahren 1947–48 abzuzeichnen. Da die Fabrik aber im allgemeinen mit veralteter Ausrüstung arbeitete, blieb ein dauernder Erfolg versagt und die Industrieförderungspolitik kam 1950 zum Entschluß den Betrieb stillzulegen.

Bleibender Verdienst der Steingutkünstler von Városlőd ist aber, daß sie bahnbrechend wirkten auf dem Gebiet der volkskünstlerischen ungarischen Flachornamentik und gegenüber althergebrachten Rosenverzierungen der Scherben einen neuen Stil schufen. Fernerhin muß man der Fabrik zugutehalten, daß sie nahezu ein Jahrhundert lang auf dem Gebiet Transdanubiens die einzige Heimstätte war, wo bedeutsamere künstlerische Keramiken entstanden, solche, die früher zur Zeit des ungarischen Freiheitskrieges 1848–49 dem verfeinerten Geschmack der aufstrebenden ungarischen Bürgerschaft entsprachen. Nachher gehörten die Keramiken von Városlőd zu den unentbehrlichen Dekorationsstücken und Gebrauchsartikeln der ländlichen Bevölkerung sowie der „volkstümlich“ eingestellten kleinstädtischen Bürgersleute. Und als es um die Fabrik still geworden war, galten diese Keramiken nur mehr als Gegenstände des allgemeinen Hausrats.

László Molnár

La grèserie de Városlőd (1866-1950)

Une période de l'activité de la grèserie de Városlőd (période précédant celle qui va de 1866 à 1950) fut traitée par Sándor Mihalik qui consacra une attention spéciale à la fabrication de la porcelaine.

En 1866, quand György Mayer, propriétaire de la fabrique renommée de Pápa s'installe à Városlőd, une époque nouvelle s'ouvre dans la grèserie. Aux premières décennies, le mode de la production reste encore manufacturier, et la valeur de la production annuelle ne dépasse pas les 25 000 forint. Vingt-trois ouvriers travaillent à l'usine. Le style, la forme et le décor de la vaissellerie sont identiques avec ceux des produits des autres grèseries qui fonctionnent dans le pays.

Ce qui ne cesse d'opposer un obstacle au développement de la production de la vaissellerie en Hongrie, c'est l'importation sur les marchés hongrois des produits des industries céramiques tchéque et autrichienne mieux développées.

L'Association Industrielle lutte contre l'état arriéré de l'industrie, mais ses expositions et ses prix n'améliorent guère la situation. Aux décennies suivantes les expositions deviennent de plus en plus fréquentes et les vaisselleries et bibelots de Városlőd figurent à chaque exposition. Malgré que l'usine employât des peintres étrangers, on ne peut démontrer aucune influence étrangère dans les décors des grès.

Aux années 1880 on peut observer du développement: aux différents ateliers quarante ouvriers travaillent, et le nombre de la main-d'oeuvre féminine augmente également. Un des indices de la pénétration du mode capitaliste de production est l'accroissement de l'exploitation qui apparaît dans l'établissement des salaires des tourneurs, des décorateurs, des autres ouvriers et manoeuvrières. C'est à cette décennie que les motifs hongrois des textiles seigneuriaux et des pièces d'orfèvrerie des XVIIe et XVIIIe siècles de même que l'ornementation populaire apparaissent dans les décors de la vaissellerie.

A l'époque de la prospérité, 50-60 ouvriers travaillent régulièrement dans l'usine, on cuit les grès dans deux fourneaux assez grands. Nous mentionnons pour la curiosité du fait, qu'en 1885 à Városlőd on s'occupe aussi de la peinture sur porcelaine étrangère. La manufacture Zsolnay a contribué en grande mesure à la formation du style hongrois. Ses

résultats remarquables et d'un niveau élevé se réalisent à Városlőd sur un plan provincial.

Même à cette époque de prospérité, l'usine n'a pas employé d'artistes dessinateurs-décorateurs. Les traditions et la formation des décorateurs donnaient le caractère des motifs. A la fin du siècle, la crise économique influe sur l'art aussi. En face du rythme qui devient de plus en plus rapide, on ne choisit pas la voie de la modernisation, mais on veut activer la production et baisser les prix par de différents procédés de production primitifs d'une part, et en augmentant l'exploitation de l'autre. Avant la première guerre mondiale, en quelques ans, le prix des différentes matières brutes et les salaires ont augmenté de 25 à 30 %, ce qui a rendu presque impossible la production ininterrompue dans la manufacture de famille. Pendant la guerre, la production était arrêtée.

La première société anonyme, fondée en 1920, change la vie de la manufacture, mais elle ne fait pas long feu. La deuxième société (1927) était plus importante. Ayant un fonds plus considérable, elle a procédé à certaines modernisations. Un des succès dus à l'essor des années 30 est la production des grès à feu rouges et le retour aux motifs hongrois pour la décoration. Mais ce n'est pas un renouveau artistique, car dans la plupart des cas on reprend simplement les formes et les décors des décennies précédentes.

La deuxième guerre provoque un grand recul, l'usine se dépeuple totalement en ces années, et c'est seulement en 1947-48 qu'une reprise apparaîtra. Mais cette reprise n'est plus importante dans la vie de l'usine, puisque la politique du développement industriel a liquidé en 1950 la manufacture dont l'installation était en somme démodée.

L'importance de la manufacture céramique de Városlőd est qu'elle a implanté la mode des décors plats, du style populaire hongrois, à l'opposé du décor aux roses traditionnel. En plus, la grèserie de Városlőd était pendant presque un siècle la seule manufacture céramique remarquable de la Trabsdanubie. Au commencement, à l'époque de la lutte pour l'indépendance hongroise de 1848, elle satisfaisait aux exigences de la bourgeoisie montante, plus tard c'était la paysannerie et enfin la petite bourgeoisie de la campagne qui achetait ses produits.

László Molnár

Варошлѣдский фаянсовый завод (1866—1950)

Один из ранних периодов производства посуды в Варошлѣде описан Шандором Михаликом. В своей работе он в основном делает упор на производство фарфоровых изделий.

В 1866 году в Варошлѣде обосновался Дьѣрдь Майер, владелец обладавшего давними традициями папайского завода. С этого начинается новая фаза в развитии производства фаянсовой посуды. В первые десятилетия изготовление посуды велось мануфактурным способом, в производстве было занято всего 23 рабочих, годовой выпуск составлял 25 тыс. форинтов. Стиль посуды, форма и украшение ее были сходными с посудой, выпускаемой в других местностях. Развитие венгерского фаянсового производства на протяжении всего времени тормозилось импортом изделий более развитой чешской и австрийской керамической промышленности.

Выставки, организовывавшиеся Промышленным объединением, премии за лучшие образцы, предпринимавшиеся для стимулирования развития, для ликвидации общей отсталости в этой области, мало помогали. В последующие десятилетия на все более частых выставках

всегда можно было встретить изделия из фаянса варошлѣдского завода. Несмотря на то, что на заводе работали иностранные художники, в украшении посуды не заметны чужеродные влияния.

В 80-х годах прошлого века произошло заметное оживление. К этому времени в различных цехах завода работало уже 40 рабочих, и все более часто начинается применение женского труда. Одним из показателей внедрения капиталистического способа производства является усиление эксплуатации гончаров, художников и других рабочих, низкая оплата рабочих, работающих поденно. В это десятилетие в рисунке начинают использовать мотивы текстильных и ювелирных изделий XVII—XVIII веков, а также народный орнамент. Применение плоскостной раскраски по заранее выполненному рисунку было шагом вперед и в варошлѣдском керамическом производстве.

В эти годы подъема в производстве было систематически занято 50—60 рабочих, обжиг посуды производился в двух больших кольцевых печах, форма изделий становится все более разнообразной. Не лишне заметить,

что в 1885 году в Варошлэде занимались раскраской и зарубежного фарфора. В формировании венгерского стиля значительную роль сыграл завод Жолнай. В провинциальных масштабах больших успехов достигли в Варошлэде.

Даже в этот период расцвета на заводе не было проектировщиков. В выработке мотивов играли роль традиции и мастерство художников. Экономическая депрессия, отмечавшаяся к концу столетия, оказала воздействие и на искусство. В этот период все усиливающемуся темпу производства в Варошлэде противопоставляют не модернизацию, а, чтобы выдержать конкуренцию, стремятся увеличить и удешевить выпуск посуды различными примитивными репродукционными методами при усилении эксплуатации. К началу первой мировой войны различные материалы и сырье, а также плата рабочим за несколько лет повысились на 25—30%, что сделало почти невозможным работу на фамильной мануфактуре. Во время войны производство прекратилось.

После войны в жизни завода произошли перемены.

В 1920 году образовалось первое акционерное общество, которое, однако, просуществовало недолго. Гораздо значительней было второе, возникшее в 1927 году. Оно обладало намного большим капиталом, что дало возможность реконструировать отсталое производство.

Одним из результатов оживления производства в тридцатых годах было начало выпуска огнеупорной посуды из красной глины и возобновление использования венгерских народных мотивов. Однако, расцвета не было достигнуто, в основном при изготовлении посуды использовались формы и стиль предшествующих десятилетий.

Вторая мировая война вызвала полный упадок производства, в эти годы завод совершенно опустел, и только к 1947—48 годам заметно некоторое оживление. Но это уже особенного значения не имело. Весь завод и оборудование совершенно устарели, технически отстали. Насколько, что по решению завод в 1950 году был закрыт.

Значение варошлэдского фаянсового завода в том, что он внедрил в рисунок посуды венгерские народные мотивы, выработал свой собственный стиль в противовес традиционному рисунку с розами. Далее — он стал единственным в Задунайском крае керамическим заводом, который на протяжении около ста лет выпускал художественную керамику, которая с самого начала, с времен национально-освободительной войны удовлетворяла потребностям растущей буржуазии. В дальнейшем она стала обязательным предметом потребления в среде крестьян и мелкой городской буржуазии вплоть до самого периода его ликвидации.

Ласло Молнар